

Gudstjänstens språk och musik

Hans Växby

Överås 2003

Därför måste man läsa, sjunga, predika, skriva och dikta, och där det vore till hjälp och nödvändigt ville jag låta ringa i alla klockor, spela med alla orglar och låta allt ljuda som ljuda kunde.

Martin Luther

Innehåll

1. Introduktion	3
2. Gudstjänstens rötter och utveckling	5
Gudstjänst skapar identitet	5
Den kristna gudstjänstens bakgrund i den judiska gudstjänsten	7
Gudstjänstens historiska utveckling	9
Musiken i gudstjänstens historia	13
Vad är en gudstjänst	15
3. Gudstjänstens språk	18
Gudstjänstkultur och annan kultur	18
Gudstjänstens många språk	20
Gudstjänstspråkens sociala sammanhang	25
Gudstjänstspråkens relation till interna kulturer	26
Gudstjänstspråkens relation till externa kulturer	27
Valet av kultur och språk	32
4. Gudstjänstens musik	35
Vad är musik	36
Människan och musiken	36
Musik uppstår i mötet	37
Har musik en mening	38
Musikens teologi	40
Finns det en sakral musik	45
Finns det en djävulsk musik	46
Musiken som bärare av ord och associationer	46
Har musiken en självständig uppgift i gudstjänsten	47
5. Konklusion	49
6. Litteratur	52
Bilaga 1, Gudstjänsten är ett kommunikationscentrum	
Bilaga 2, En gudstjänstkommittés checklista	

1. Introduktion

Över hela världen går människor till gudstjänst på söndagen, i de flesta fall tidigt på morgonen. Vi läser i Apg 20:7¹ att redan de första kristna inledde denna praxis, och den har fortsatt genom århundraden. I Norden kommer allt färre människor till det som kallas församlingens huvudgudstjänst på söndagen, även om tendensen är uppåtgående för andra aktiviteter och tillfällen i kyrkan och kyrklig regi. Och fast vi inte längre kan räkna med att ens frikyrkomedlemmar som betraktar sig som aktiva kommer till kyrkan varje söndag, fortsätter församlingarna troget att anordna gudstjänst söndag efter söndag. Och under en längre tid² har det arbetats med gudstjänstutveckling både på lokalplanet och i centrala organ inom Metodistkyrkan. Syftet har varit att dels vitalisera gudstjänsten, dels nå flera människor med det kristna budskapet under relevanta former.

I en sådan situation och med en sådan målsättning är det viktigt att ha ett teoretisk och principiellt underlag för samtal i församlingen och pratiska beslut i gudstjänstplaneringen.

Med detta i tankarna önskar jag i denna uppsats först gå tillbaka i historien och se vilka rötter den kristna gudstjänsten har och hur den har utvecklats genom tiderna. Jag är speciellt intresserad av musikens roll i gudstjänsten och vill därför redan i detta sammanhang ta reda på hur musiken använts i gudstjänsten genom århundradena. Med hjälp av det historiska studiet önskar jag komma fram till vad en gudstjänst är och vad den är till för.

Därefter önskar jag granska de uttrycksmedel som används i gudstjänsten. Jag räknar med att kunna beskriva de många språk – i ordets vidast möjliga bemärkelse – som används. I det sammanhanget räknar jag med att beskriva och reflektera över de många kulturer som finns i och omkring gudstjänsten – hur de berör varandra och påverkar varandra. Detta räknar jag med kommer att fördjupa reflektionen över vad gudstjänsten är till för och hur den kan utformas.

Till sist kommer jag att se mer specifikt på musiken som ett av språken i gudstjänsten. Här räknar jag först med att i någon mån behöva komma in på grundläggande musikteori. Det kan tyckas att det faller utanför ramen för en teologiskt inriktad uppsats, men jag har en känsla av att den musikteologiska reflektionen hänger i luften, om den inte föregås av några allmänna iakttagelser av musikens karaktär, dess inverkan på människan och dess funktion i kulturen. Men framför allt är jag ute efter en genomtänkt och hållbar musikteologi. Det kan inte vara

¹ *Dagen efter sabbaten hade vi samlats för att bryta bröd. Paulus, som skulle resa nästa dag, talade till bröderna, och han höll på ända till midnatt.*

möjligt att vi i gudstjänstutvecklingen är hänvisade till enbart tycke och smak, konvens och trender i tiden. Det måste finnas en djupare grund både för synen på musikens roll i gudstjänsten och för det praktiska musikvalet i den aktuella situationen. Jag hoppas att jag finner ett svar på frågan om det finns en speciellt sakral musik och ett teologiskt, inte kulturellt, betingat ställningstagande till s.k. satanistisk musik. Av största intresse är det för mig finna ett svar på frågan om den instrumentala musiken utan ord och förutsägbara associationer har en självständig roll i gudstjänsten.

² I Metodistkyrkans fall är 1989 ett viktigt årtal, då Centralkonferensen på initiativ av Metodistkyrkans nordiska ungdomsråd beslöt att alla församlingar skall arbeta med gudstjänstförnyelse.

2. Gudstjänstens rötter och utveckling

2.1 Gudstjänst skapar identitet

Vem tänker på gudstjänst mitt uppe i livsomvälvande förändringar och historiska händelser? Man skulle ha kunnat vänta sig att ingen hann med det mitt i det dramatiska skeendet som beskrivs i 2 Moseboken. Det hade inte varit någon överraskning om gudstjänstfirandet fått anstå tills man kom fram till löfteslandet – på samma sätt som vi i 1 Moseboken får vänta ända till kapitel 12 innan det sägs ett ord om tillbedjan³. Men redan i det första samtalet med Mose vid den brinnande busken, gör Gud en markering: *”Jag skall vara med dig, och detta är tecknet som skall visa att det är jag som har sänt dig: när du har fört folket ut ur Egypten skall ni hålla gudstjänst på detta berg.”* ^{2 Mos 3:12}

Att detta inte är en ovidkommande detalj framgår klart av att det i de följande kapitlen inte finns mindre än arton (18) liknande hänvisningar till gudstjänst. *Då skall du säga till farao: Så säger Herren: Israel är min förstfödde son. Jag har sagt till dig att släppa min son, så att han kan frambära offer åt mig.* ^{2 Mos 4:22-23} *Därefter gick Mose och Aron till farao och sade: ”Så säger Herren, Israels Gud: Släpp mitt folk så att de kan fira högtid i öknen till min ära.”* ^{2 Mos 5:1} *”Hebreernas Gud har visat sig för oss. Låt oss få gå tre dagsmarscher ut i öknen och offra åt Herren, vår Gud.”* ^{2 Mos 5:3} *”De är lata, det är därför som de väsnas om att gå och offra till sin gud. Man måste hålla dem i hårt arbete, så att de är sysselsatta och inte får tid till några dumheter.”* ^{2 Mos 5:8-9} O.s.v. i 2 Mos 5:17, 7:16, 8:1, 8:8, 8:22, 8:25-28, 9:1, 9:13, 10:3, 10:7, 10:9, 10:11 och 12:31-33

I 2 Moseboken får vi följa hur Gud ingår ett förbund med Israel, hur han steg för steg utväljer det, formar det och ger det dess identitet som hans folk. Gudstjänstfirandet framstår i den processen som en betydande identitetsskapande faktor. Till och med Farao inser vilken fara det är ur hans synvinkel att hebreerna skulle kunna ”gå och offra till sin gud”. När folket för första gången bryter mot det ingångna förbundet, sker det under gudstjänstformer i offer och tillbedjan av guldkalven. Och redan i öknen ges noggranna föreskrifter om Guds boning, tabernaklet, som är en förebild till templet som sedan skall byggas, om prästerskap och om gudstjänster.

Väl komna till löfteslandet glömmar Gudsfolket så småningom befrielsen från slaveriet i Egypten. Profeterna försöker väcka folket, men förfallet är så stort att det leder till en ny

³ När de kom fram till Kanaan fortsatte de in i landet, ända till den heliga platsen vid Shekem, till Orakelterebinten... Abram byggde där ett altare åt Herren, som hade uppenbarat sig för honom. 1 Mos 12:5-7

period av påtvingad landsflykt och fångenskap i Babylon⁴. Försummelsen av tempelgudstjänsten framstår i sammanhanget som både orsak och symptom. När kung Josia gör slut på all avgudadyrkan⁵ och återinför påskfirandet⁶, har emellertid Nordriket Israel redan fallit (722 f. Kr.) och det är för sent att rädda Sydriket Juda⁷. Men när folket sedan kommer

⁴ Genom alla sina profeter och siare hade Herren inpräntat detta hos Israel och Juda: "Lämna era onda vägar och håll mina bud och stadgar enligt den lag jag gav era fäder och sände till er genom mina tjänare profeterna." Men de lyssnade inte, de var lika styvnackade som sina fäder, som inte trodde på Herren, sin Gud. De förkastade hans lagar, förbundet han hade slutit med deras fäder och de varningar han gett dem; de följde det som var tomhet och blev själva idel tomhet, de gjorde som folken omkring dem fast Herren hade befallt dem att inte göra som de. De övergav alla bud som Herren, deras Gud, hade gett dem, och de gjorde sig gjutna beläten, två tjurkalvar, de gjorde en asherapåle, de föll ner och tillbad himlens hela härskara, och de tjänade Baal. Sina söner och döttrar offrade de på bålet, de bedrev svartkonst och spådom och hängav sig åt det som var ont i Herrens ögon och väckte så hans vrede. Därför blev Herren så förbittrad på israeliterna att han drev dem bort ur sin åsyn; kvar blev endast Judas stam. Men inte heller Juda höll de bud som Herren, deras Gud, hade gett dem utan följde samma bruk som Israel. Då försköt Herren hela Israels folk, han förödmjukade dem och utlämnade dem åt plundrare. Till sist stötte han dem ifrån sig. 2 Kung 17:12-20

⁵ Kungen befallde översteprästen Hilkia, prästerna närmast under honom och tröskelväktarna att de skulle från Herrens tempel skaffa undan alla föremål som tillverkats för Baal och Ashera och himlens hela härskara. Därefter brände han upp dem utanför Jerusalem, på avsatserna i Kidrondalen, och förde bort askan till Betel. De avgudapräster som Judas kungar hade tillsatt för att tända offereld på offerplatserna i Judas städer och runt omkring Jerusalem körde han bort, likaså dem som tänt offereld åt Baal, åt solen och månen, åt stjärnbilderna och himlens hela härskara. Asherapålen i Herrens hus tog han bort och förde den till Kidrondalen utanför Jerusalem; där brände han den och krossade den till stoft, som han sedan kastade ut på den allmänna begravningsplatsen. Han rev ner kulttjänarnas byggnader, som fanns i Herrens hus och där kvinnorna vävde tyger åt Ashera. Han lät hämta alla präster i Judas städer och skändade offerplatserna där de hade tänt offereld, från Geva ända till Beer Sheva. Och han förstörde bockdemonernas offerplats, som låg framför stadskommendanten Josuas port, på vänster sida när man går in genom stadsporten. Men de som hade varit präster vid offerplatserna fick inte stiga upp till Herrens altare i Jerusalem utan måste nöja sig med att äta osyrat bröd tillsammans med de andra prästerna. Också Tofet i Ben-Hinnoms dal skändade han, för att man inte längre skulle kunna offra sina söner och döttrar på bålet åt Molok. Han skaffade bort de hästar som Judas kungar hade ställt upp till solens ära. De stod vid ingången till Herrens hus, nära hovmannen Netan-Meleks kammare i tillbyggnaden. Solvagnarna brände kungen upp, och vidare rev han de altaren som Judas kungar hade byggt och som stod uppe på taket intill Achas övre gemak och de altaren som Manasse hade rest på de båda förgårdarna till Herrens hus; han krossade dem på platsen och kastade gruset i Kidrondalen. Öster om Jerusalem, söder om Fördärvets berg, skändade han de offerplatser som Israels kung Salomo hade låtit inrätta åt Astarte, Sidons vidrighet, åt Kemosh, moabiternas vidrighet, och åt Milkom, ammoniternas skändlige gud. Stenstoderna krossade han, asherapålarna högg han ner och platsen där de stått fyllde han med människoben. Också altaret i Betel, offerplatsen som Jerobeam, Nevats son, inrättade, han som förledde Israel till synd, också detta altare och denna offerplats förstörde Josia. Han brände offerplatsen och krossade allt till stoft. En asherapåle brände han upp. Då han vände sig om och fick se gravarna där på berget lät han hämta benen därifrån och brände dem på altaret; så ohelgade han detta. Därmed uppfylldes de ord från Herren som gudsmannen hade uttalat den gången Jerobeam stod vid altaret under högtiden. Josia vände nu blicken åt ett annat håll och upptäckte graven där gudsmannen vilade, han som hade uttalat dessa ord. 2 Kung 23:13-20

⁶ Kungen befallde hela folket: "Ni skall fira påsk till Herrens, er Guds, ära, så som det står skrivet i denna förbundsbok." Någon sådan påsk hade nämligen inte firats sedan den tid domarna styrde Israel, inte under Israels och Judas kungars tid; först nu under kung Josias artonde regeringsår firades en sådan påsk till Herrens ära i Jerusalem. 2 Kung 23:21-23

⁷ Likväl stillade inte Herren sin stora vrede, som hade flammats upp mot Juda på grund av allt som Manasse hade gjort och som väckt hans harm. Herren sade: "Också Juda skall jag fördriva ur min åsyn, liksom jag har fördrivit Israel. Jag skall förkasta den stad som jag utvalde, Jerusalem, och det hus om vilket jag sade: Där skall mitt namn vara." 2 Kung 23:26-27

tillbaka efter fångenskapen står åter gudstjänsten centralt och återskänker folket dess identitet och styrka⁸.

När den kristna kyrkan sedan uppstår, märker vi tidigt att gudstjänsten också här är betydelsefull när sammanhållning och identitet byggs upp. *De som tog till sig hans ord lät döpa sig, och den dagen ökade de troendes antal med inemot tre tusen. Och de deltog troget i apostlarnas undervisning och den inbördes hjälpen, i brödbrytandet och bönerna.* ^{Apg 2:41-42} Hebreerbrevet uppmanar: *Låt oss inte försumma våra sammankomster, som några brukar göra, utan uppmuntra varandra.* ^{Hebr 10:25}

Katolska kyrkan började på medeltiden använda den mässform som utvecklats i Rom som normgivande för allt gudstjänstfirande i kyrkan. Utan tvekan var det ett kyrkopolitiskt beslut som syftade att hålla samman den växande kyrkan genom att ge den en gemensam gudstjänstidentitet på tvärs av alla nationella identiteter. Ända fram till Andra Vatikankonciliet, 1962-65, firades mässan enbart på latin.

Även inom Metodistkyrkan i Nordeuropa har det hävdats att det är ”den metodistiska gudstjänsten” som gör att vi skiljer oss från andra kyrkor och känner igen oss vid besök i Metodistkyrkan på andra orter och i andra länder. Trots att det finns flera anledningar att ifrågasätta antydningen att identiteten på romerskt vis sitter i gemensam liturgi, så kvarstår faktum att – från 1200-talet f.Kr. i Israel till metodistisk förnyelsesträvande på 2000-talet – gudstjänst skapar identitet.

2.2 Den kristna gudstjänstens bakgrund i den judiska gudstjänsten

Den kristna gudstjänsten var inte en ny skapelse av en ny rörelse. De första kristna var judar som inte hade någon omedelbar avsikt att bryta sig ur vare sig gemenskap eller gudstjänstfirande. *De... möttes varje dag troget i templet.* ^{Apg 2:46} Paulus gick på varje ort först till den judiska synagogan och framförde sin förkunnelse inom ramen för den normala gudstjänsten på sabbaten, tills han kördes ut därifrån.

Följaktligen var den judiska gudstjänsten den kontext som den specifikt kristna gudstjänsten uppstod i och utvecklades från.

Den ursprungliga gudstjänsten inom judendomen var tempelgudstjänsten, som präglades av offer och lovsång. Det var en centraliserad gudstjänst, som bara hölls på en plats, eftersom den var bunden till templet som Guds boning. Att bygga altare på andra orter betraktades som förbundsbrott. *När ni har gått över Jordan och slagit er ner i det land som Herren, er Gud,*

⁸ Neh 8-10

vill göra till ert... skall Herren, er Gud, välja ut en plats där han vill låta sitt namn bo. Dit skall ni föra allt jag ålägger er: era brännoffer och slaktoffer, era tionden och offergårdar, liksom alla de utvalda löftesoffer ni vill ge åt Herren... Akta dig för att offra dina brännoffer på vilken plats som helst. Bara på den plats som Herren, din Gud, väljer ut hos en av dina stammar får du offra dina brännoffer. ^{5 Mos 12:1-28}

Under fångenskapen i Babylon var avståndet till Jerusalem och avsaknaden av gudstjänst en smärtpunkt. *Vid Babylons floder satt vi och grät, när vi tänkte på Sion. I pilträden som växte där hade vi hängt våra lyror. De som höll oss fångna bad oss att sjunga, de som släpat bort oss bad om glada visor: "Sjung för oss en sång från Sion!" Men hur kunde vi sjunga Herrens sånger i ett främmande land?* ^{Ps 137:1-4} I detta vakuum utvecklades en ersättning för den förlorade tempelgudstjänsten i det vi nu känner som synagoggudstjänsten, och som kom att få stor bestående betydelse. Den saknade offret och den liturgiska lovsången, men man läste skriften och lyssnade till textförklaring, och man bad och sjöng. Psaltaren är inte en exklusiv tempelsångbok, utan innehåller även personliga sånger och läsestycken för meditation och eftertanke. Psaltarpsalmerna kan därför antas tidigt ha spelat en stor roll även i synagogans gudstjänst. Skriftläsningen utgjorde sannolikt en höjdpunkt, men textförklaringen var troligen av mer tillfällig art, beroende på vem som råkade vara närvarande. Synagogan påminner om bönehusen på den nordiska landsbygden så till vida att prästerna inte hade en given roll och gudstjänsterna var lekmanaledda. Det är möjligt att det fanns synagogor tidigare, men det var under fångenskapen som bruket spridde sig och sedan blev vanligt även i hemlandet.⁹

När Paulus ger sin instruktion till församlingen i Korint, känner vi tydligt igen mönstret från den lekmanaledda gudstjänsten i synagogan. *När ni samlas har var och en något att bidra med: sång, undervisning, uppenbarelse, tungotal eller uttolkning. Men allt skall syfta till att bygga upp.* ^{1 Kor 14:26} Och Metodistkyrkans gudstjänstordning avviker på de flesta håll i världen ännu mindre från synagogans gudstjänst än detta.

Där synagogans gudstjänst på sätt och vis var en ersättning för gudstjänsten i templet, fanns det i den första kristna gudstjänsten inte någon saknad efter det uteblivna offret, eftersom "den tidigare bestämmelsen" upphävts (Hebr 7:18) och "Kristus fått ett prästämbete som är vida överlägset" det gamla förbundets (Hebr 8:6). *Han måste inte som de andra översteprästerna dagligen offra först för sina egna synder och sedan för folkets. Det gjorde han en gång för alla när han offrade sig själv.* ^{Hebr 7:27}

Men genom att Jesus instiftar nattvarden¹⁰ i anslutning till den judiska påskmåltiden, följer det också med en anknytning till templet. Själva den judiska påskmåltiden hölls visserligen alltid i hemmen, men påsklammen slaktades i templet¹¹. När nattvarden senare institutionaliseras och förläggs till gudstjänsten, omgärdas den med bestämmelser och former som snarare för tankarna till tempelgudstjänsten än till påskmåltiden i hemmen. Som exempel på detta kan nämnas utvecklingen av ett sakramentsförvaltande ämbete som inte finns i Nya testamentet, men som snart blir konstituerande för kyrkan¹², vilket framträder som en direkt parallell till det aronitiska prästerskapet med exklusiva rättigheter och skyldigheter. Det är ingen överraskning att man så småningom börjar tala om mässan som ”ett oblodigt upprepande av Kristi offer”. Läger man där till pompan och ståten i en stor medeltida katedral, så kanske avståndet till gudstjänsten i Jerusalems tempel inte är så långt. Till och med i luthersk undervisning i liturgik heter det att ”nattvarden refererar till såväl påskalamsmåltiden som till tempeloffren.”¹³ Följaktligen anser man i den ekumeniska liturgiska rörelsen¹⁴ att den kristna gudstjänsten på Herrens dag alltid skall inkludera nattvarden.

Den s.k. fullständiga mässan indelades traditionellt i två delar. Den första var *missa cathecumenorum*, katekumenernas gudstjänst, som var öppen för alla och pågick fram till och med psalmen efter predikan. Den andra var *missa fidelium*, de troendes gudstjänst, som var öppen endast för döpta och innehöll nattvard. Här ser vi hur drag ur både synagoggudstjänsten och tempelgudstjänsten inkluderats i den kristna gudstjänsten.¹⁵

2.3 Gudstjänstens historiska utveckling

De första kristna beskylldes för att ha *vänt upp och ner på hela världen* Apg 17:6. På kort tid spreds kristendomen till stora delar av Medelhavsområdet. Genom att öppna gemenskapen för

⁹ Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 19-20

¹⁰ *Jag har själv tagit emot från Herren det som jag har fört vidare till er: Den natten då herren Jesus blev förrådd tog han ett bröd, tackade Gud, bröt det och sade: ”Detta är min kropp som offras för er. Gör detta till minne av mig.” Likaså tog han bägaren efter måltiden och sade: ”Denna bägare är det nya förbundet genom mitt blod. Var gång ni dricker av den, gör det till minne av mig.”* 1 Kor 11:23-25

¹¹ *Första dagen i det osyrade brödets högtid, när påsklammen slaktades, frågade lärjungarna: ”Vart vill du att vi skall gå för att ordna påskmåltiden åt dig?”* Mark 14:12

¹² ”De troendes gemenskap där Guds rena ord predikas och sakramenten rätt förvaltas.”

¹³ Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 21

¹⁴ Den liturgiska förnyelserörelsen fick sin begynnelse i Katolska kretsar i början av 1900-talet och har sedan mer eller mindre påverkat de flesta kyrkor under 1900-talet. Jan Byström och Leif Norrgård: Mer än ord, sid. 30-40

¹⁵ Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 21

icke-judar¹⁶ blev den kristna kyrkan snart en kosmopolitisk gemenskap, typisk för det romerska riket. Man kunde ha väntat sig att detta skulle återspeglas i den kristna gudstjänsten med inslag och intryck från olika kulturer. Men faktum är att den judiska bakgrunden fortsatte att prägla allt kristet gudstjänstfirande också i den unga, kosmopolitiska kyrkan¹⁷. Det var inte bara så att Jesus och de första lärjungarna var judar. De hednakristna kom i hög grad från kretsar som av olika anledningar var förtrogna med den judiska kulturen, och många av ledarna – med Paulus i spetsen – var judar. Det fanns inget behov av att bygga upp en egen gudstjänstkultur. Det nya och revolutionerande var innehållet, dvs. förkunnelsen om Jesus Kristus. Att man antog synagogsgudstjänsten som form var säkert lika oreflekterat som självklart. Den passade också den unga kyrkan såtillvida att den var oberoende av yttre inramning, lika lämplig för hyrda föreläsningssalar¹⁸ som för husmöten¹⁹. Nattvarden passade också i de enkla förhållandena, eftersom man varit van vid att fira påskmåltiden i hemmen. Och redan på 100-talet finner vi beskrivningar av gudstjänsten där vi känner igen det grundmönster som är allttjämt rådande²⁰.

När kristendomen på 300-talet först blir godkänd religion i Romarriket och sedan statsreligion, innebär det stora förändringar också för gudstjänstfirandet. Från att ha varit möten i små, undanskymda – ibland ordagrant underjordiska – utrymmen, blir nu den kristna gudstjänsten en samling i offentligheten. Kejsrerliga basilikor överlämnas till kyrkan och nya storslagna kyrkor byggs. Nu måste det vara stil och ordning på gudstjänsterna. Nu förekommer allt oftare på förhand formulerade böner och fastställda formulär i stället för de tidigare raminstruktionerna med utrymme för ex tempore-bön och improvisation. Samtidigt börjar den mångkulturella och lokalt skiftande omgivningen påverka utformningen. Dock är det samma grundmönster man följer, och evangeliets centrala budskap i gudstjänsten förändras inte.

¹⁶ Apostlamötet i Jerusalem, Apg 15:1-29

¹⁷ White: A Brief History of Christian Worship, sid. 16

¹⁸ Apg 19:9

¹⁹ 1 Kor 16:19

²⁰ ”På den dag, som kallas söndag, kommer alla som bor i städerna och på landsbygden tillsammans, och apostlarnas hågkomster eller profeternas skrifter läses, så länge tiden tillåter. Sedan föreläsaren slutat, tar biskopen till orda för att undervisa och mana till efterföljd av de goda föredömen, som blivit framställda. Därefter stiger alla gemensamt upp, och man håller bön, och, så jag sagt, frambär man, när bönen är slut, bröd och vin och vatten. Biskopen ber och gör tacksägelse, så mycket han förmår, och hela folket instämmer däri med Amen. Man utdelar till var och en hans del av eukaristien, och den bäres av diakonerna till dem som icke är närvarande. Men de som är rika och de som är villiga därtill ger gåvor efter eget tycke, och det som inlämnats överlämnas till biskopen. Denne ger understöd åt... alla som behöver det. Vi samlas alla på solens dag, emedan denna är den första dagen, då Gud genom att förvandla mörker och materia skapade världen, och emedan vår Frälsare Jesus Kristus på samma dag uppstod från de döda.” Ur Justinus martyrens apologi från c:a 140, återgivet i Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 26

Medeltiden (500-1500) var inte alls så mörk som den brukar beskrivas. Det gjordes många landvinningar – både geografiska och andra. Men avståndet mellan församlingen och det som händer vid altaret blir stort. I väst²¹ flyttades altaret längre och längre bort från folket. Prästen vände ryggen mot folket. Bönerna bads utan medverkan av folket på latin, som bara de lärda förstod. Nattvardsbönen bads dessutom med låg röst, så att inte ens kunskap i latin skulle ha hjälpt²².

1500-talet förde med sig två förändringar med genomgripande inflytande på den kristna gudstjänsten: tryckkonstens uppfinnande och den protestantiska reformationen. För första gången i historien var det praktiskt möjligt att styra gudstjänstens utformning med hjälp av centraliserade instruktioner²³. I den försvarsposition som Rom hamnade i på grund av reformationen blev den gemensamma liturgin – på latin! – ett lojalitetskrav. Men även i protestantiska kretsar blev det vanligt att utge det vi skulle kalla kyrkohandböcker av olika slag. De två mest iögonen- och öronenfallande förändringar som följde på reformationen var införandet av folkspråket och en predikans renässans. Man gick dock olika radikalt tillväga när det gällde att avvika från den romerska mässan. Luther avvek minst i det att han behöll mässans grundmönster och rentav tillät att vissa delar av mässan kunde bes på latin. Längst kom sedan kväkarna att gå på 1600-talet. De tog avstånd från all fastställd liturgi, musik, prästerskap och yttre sakrament, och slopade till och med predikan²⁴.

Nästa stora omvälvning i samhället och kyrkans liv var upplysningstiden och emigrationen västerut. Upplysningstiden införde förnuftet som måttstock och värderingsgrund för allting. När det gäller gudstjänsten och dess förmedling av kontakt med Gud valde Katolska kyrkan att inte låta sig påverkas, utan fortsätta att fira gudstjänst som förut. I vissa protestantiska kretsar, bl.a. i den tidiga metodismen, försökte man behålla sakramentens och den sakramentala gudstjänstens betydelse utan att frontera mot förnuftet, men med hänvisning till det Gud gör utöver förnuftet. Den dominerande utvecklingen inom protestantismen kom dock att innebära att Guds agerande i gudstjänsten tonades ner, sakramenten blev minnesstunder²⁵ och den mänskliga mångordigheten tog över. Genom emigrationen bröts de lärdas dominans

²¹ Redan före den officiella splittringen av kyrkan 1054 fanns det en tydlig uppdelning av väst och öst. I öst var man benägen att acceptera så få förändringar som möjligt, vilket fick sitt synliga uttryck i gudstjänstfirandet. När det här är tal om gudstjänstens historiska utveckling är det därför mest naturligt att följa västkyrkan, som också utgör bakgrunden till reformationen och allt som skett inom protestantismen därefter.

²² White: A Brief History of Christian Worship, sid. 88

²³ White: A Brief History of Christian Worship, sid. 106

²⁴ White: A Brief History of Christian Worship, sid. 107-108

²⁵ White: A Brief History of Christian Worship, sid. 144

över gudstjänstfirandet och i USA utvecklade de flesta protestantiska kyrkor en folklighet som reformatorerna drömde om men fick se så lite av i Europa.

De senaste seklerna har sett två huvudsakliga utvecklingsmönster när det gäller den kristna gudstjänsten. Det finns en tydlig centrifugal rörelse mot en allt större variation i hur en gudstjänst firas. Samtidigt finns det också en centripetal rörelse mot en allt större samsyn i vad som är grundmönstret för den kristna gudstjänsten²⁶.

På 1900-talet uppstod en liturgisk förnyelserörelse som kan sägas vara en parallell till den ekumeniska rörelsen. Den uppstod inom Katolska kyrkan som en gräsrotsrörelse och hade till en början ringa stöd i kyrkans ledning – med undantag för USA:s biskopar²⁷. Den stod i teknisk mening för en strävan att återställa liturgin från de första århundradena i kyrkan. Men dess syfte var att återerövra gudstjänsten och dess innehåll åt folket. Grundhållningen är mer än något annat pastoral och målet är andlig förnyelse²⁸. Den liturgiska rörelsen fick sitt verkliga genombrott i Katolska kyrkan genom Andra Vatikankonciliet, 1962-65. Dess förnyade syn på kyrkan som Guds folk och radikala förändring av gudstjänsten har alltså sin bakgrund i den liturgiska rörelsen. Redan tidigare hade den dock genom sin ekumeniska grundhållning²⁹ haft inflytande också inom andra kyrkor. Det ekumeniska dokumentet *Baptism, Eucharist and Ministry* från 1982 skulle inte varit tänkbart och är knappast möjligt att förstå utan bakgrunden i den liturgiska rörelsen. *The United Methodist Book of Worship* från 1992 bär tydliga spår av denna gemensamma utveckling av gudstjänsten under 1900-talet.

²⁶ White: *A Brief History of Christian Worship*, sid. 142

²⁷ Byström och Norrgård: *Mer än ord*, sid. 31

²⁸ ”Vid den Katolska kongressen i Malines i Belgien 1909 framträdde Dom Lambert Beauduin (1873-1960) som *den folkliga liturgiska rörelsens* initiativtagare och ledare... Vid kongressen presenterade ett radikalt pastoralt program... Hans teologiska program kan sammanfattas i tre punkter som ännu i dag präglar den liturgiska rörelsen:

2. En fördjupad förståelse av inkarnationen är en väg till insikt om det mänskliga livets och allt livs värde och värdighet.
2. Kyrkan är Kristi kropp, en gemenskap av troende som finns i världen för att enhet och gemenskap skall upprättas mellan alla människor.
2. Jesu offer skall inspirera troende att offra sig själva för världens liv.

En förutsättning för att dessa mål skulle uppnås var, enligt Beauduin, ett aktivt deltagande av lekfolket i liturgin.” Byström och Norrgård: *Mer än ord*, sid. 32-33

²⁹ “[Beauduins] arbete med de liturgiska uttrycksformerna var en del av hans ekumeniska vision. Han visste att gudstjänsten för de troende närmare varandra och den lokala församlingen närmare den världsvida kyrkan. När församlingen i bön och lovsång nalkas Gud framstår de konfessionella gränserna som mindre betydelsefulla. Liturgi och ekumenik hör därför när samman.” Byström och Norrgård: *Mer än ord*, sid. 33

2.4 Musiken i gudstjänstens historia

Musikens roll i gudstjänsten behandlas i ett senare kapitel. Men i anslutning till gudstjänstens bakgrund och historiska utveckling kan det vara av intresse att se lite på gudstjänstens egen musikhistoria.

Det är uppenbart att sången och musiken spelade en stor roll både i tempelgudstjänsten och i synagoggudstjänsten. I Bibel 2000 förekommer orden *sjung, sjunga, sjöng, lovsjung, lovsjunga, lovsjöng, sång, sånger, lovsång och lovsånger* inte mindre än 266 gånger samt orden *spela, spelar, spelade, musik* och namn på diverse musikinstrument inte mindre än 145 gånger – de flesta i anslutning till gudstjänst och tillbedjan. I tempelgudstjänsten var det lovsången till Guds ära som dominerade. I synagoggudstjänsten sjöng man både Lagen och Psaltaren. I tempelgudstjänsten användes musikinstrument, medan det i synagogan enbart förekom sång utan ackompanjemang.

De första kristna tog naturligt över sången och musiken från den judiska traditionen. De uppmanades att *tala till varandra med psalmer och hymner och andlig sång. Sjung och spela för Herren av hela ert hjärta.*^{Ef 5:19} Uppräkningen antyder att man sjöng både de gamla psaltarpsalmerna och de nya kristna sångerna. Till de senare kan säkert räknas Sakarias, Marias och Symeons lovsånger samt nytestamentliga textavsnitt som brukat uppfattas som citat ur sånger, t.ex. Fil 2:6-11³⁰ och 1 Tim 3:16³¹.

Det finns däremot ingen beskrivning som gör det möjligt för oss att exakt avgöra hurdan musik som användes eller hur man sjöng och spelade den. Bara genom iakttagelser och slutledningar utifrån senare dokumentering är det möjligt att göra antaganden om de musikaliska rötterna³². Detta gäller både den första kristna tidens gudstjänst och de båda judiska gudstjänsterna som utgör bakgrund.

³⁰ *Han ägde Guds gestalt men vakade inte över sin jämlikhet med Gud utan avstod från allt och antog en tjänares gestalt då han blev som en av oss. När han till det yttre hade blivit människa gjorde han sig ödmjuk och var lydig ända till döden, döden på ett kors. Därför har Gud upphöjt honom över allt annat och gett honom det namn som står över alla andra namn, för att alla knän skall böjas för Jesu namn, i himlen, på jorden och under jorden, och alla tungor bekänna att Jesus Kristus är herre, Gud fadern till ära.*

³¹ *Och erkänt stor är vår religions hemlighet:*

*Han uppenbarades som jordisk varelse,
rättfärdigades som andlig,
skådades av änglarna,
förkunnades bland hedningarna,
vann tro i världen
och togs upp i härligheten.*

³² ”Till väsentlig och sannolikt största delen kan hela medeltidens enstämmiga, andliga musik – den som blivit nämnd ’den gregorianska sången’ – sägas ha sina källor i främre Asien: i judiska och syriska melodier, väl även i iransk folkmusik. Mest vägande torde dock ha varit det musikaliska arv kristendomen mottagit från judarnas sång vid synagogalgudstjänsten: härifrån erhåller man just psaltaren, vars prosatexter ständigt återkommer i den

Inte heller musiken under århundradena som närmast följde går att rekonstruera. Det märks dock tydligt att man var angelägen att markera ett avstånd till hednisk sång och hedniska instrument. Flöjten kunde till exempel inte användas, för den associerades med hedniska orgier och fester. Augustinus påpekade att musiken kunde få karaktären av underhållning, men erkände dess förmåga att stämma till andakt³³. Ett tydligt drag var att den kristna sången alltid var unison, teologiskt motiverat med uppmaningen *att ni alla med en mun prisar vår herre Jesu Kristi Gud och fader.* ^{Rom 15:6}

Den gregorianska sången, som fått sitt namn från påven Gregorius (död 604), är den första gudstjänstmusiken som går att bilda sig en uppfattning om. Visserligen började den inte skrivas i någon form av notskrift förrän på 800-talet och har naturligtvis inte gått opåverkad av diverse faktorer genom århundradena, men grundkaraktären kvarstår. Den gregorianska sången blev normen för liturgisk musik i långa tider – först med kyrkopolitisk motivering på samma sätt som för latinet, sedan med tyngden av en väl inarbetad kultur. Än idag utgör den grundvalen för den liturgiska sången i bl.a. Svenska kyrkan³⁴. Den gregorianska sången kan indelas i tre huvudtyper³⁵: 1. *Psalmodi* är sättet på vilket man talsjunger eller sjungtar de gammaltestamentliga psalmerna och har vuxit fram ur den hebreiska poesins uppbyggnad. Större delen av texten sjungs på en ton. 2. *Kantillation* är motsvarande sätt att framföra prosatexter, t.ex. Bibelläsning och böner. 3. *Formelvisa*, även kallad *modalvisa*, är en ”färdigkomponerad” sång, bildad efter en kyrkotonart (*modus*), som ger den dess bestämda uppsättning av formler.

Under senare delen av medeltiden övergavs det unisona idealet och polyfon sång och musik blev allt vanligare – både ny, specialkomponerad musik och musik som byggde på den gregorianska sången. Kulmen i detta skede av gudstjänstmusikens historia anses vara Giovanni Pierluigi da Palestrina (död 1594).

De stora reformatorerna på 1500-talet gick i var sin riktning när det gäller musik³⁶. Zwingli förbjöd sång 1523 och demonterade alla orglar 1527. Luther ersatte de latinska psaltarpсалmerna, som numera enbart sjöngs av kören i konstfulla arrangemang, med tyska

kristna sången, och det sångliga föredragssättet, psalmodien. Grundprincipen för detta. Även i dess mer utvecklade form, är den melodiska bågen: höjning, vila på den uppnådda tonhöjden och sändning.” Jeanson och Rabe, sid 18

³³ ”I vacillate between dangerous pleasure and healthful exercise. I am inclined – though I pronounce no irrevocable opinion on the subject – to approve of the use of singing in church, so that by the delights of the ear the weaker minds may be stimulated to a devotional mood.” Citerat av White: A Brief History of Christian Worship, sid. 77

³⁴ Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 153

³⁵ Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 153-156

sånger som folket kunde sjunga med i unisont. De var skrivna på regelbunden och rimmad vers³⁷. Han hade uppenbart en funktionell syn på musiken och tvekade inte att använda kända världsliga melodier. Calvins hållning till musiken var en kompromiss mellan Zwinglys och Luthers. Han tillät psalmsång, men texten skulle vara hämtad ur Bibeln. Han lät därför göra metriskt regelbundna parafraaser på psaltarpsalmerna och anlidade kompositörer att skriva ny musik till dem.

1700-talet förde med sig två starka utvecklingsvägar, som var parallella såtillvida att det varken kan sägas att de var varandras motsatser eller att de påverkade varandra. Johan Sebastian Bach satte en ny standard för vad som uppfattas som den ”riktiga” kyrkomusiken och har satt en lika stark prägel på sakral musik som den gregorianska sången. Isaac Watts och Charles Wesley å sin sida gav samma värde och acceptans åt den nyskrivna andliga diktningen som länge bara psaltarpsalmerna haft. Musikaliskt följde denna nya psalmsång samma principer som Luther, dvs. de skulle vara sångbara av folket.

Under 1800- och 1900-talen har den musikaliska utvecklingen böljat fram och tillbaka mellan ytterligheterna konstfull konsertmusik för att ge Gud äran och populariserade musikformer för att göra den folkligt tillgänglig. På det principiella planet har constellationerna varit de samma som på 1500- och 1700-talen, även om musikformerna följt den samtida utvecklingen inom konsertmusiken respektive populärmusiken.

2.5 Vad är en gudstjänst

Vad är så en gudstjänst? När James F. White kommer in på den frågan, säger han att det bästa sättet att förstå en term är att se hur den används snarare än att ge en enkel definition³⁸. När man i det syftet gör observationer, kan man välja tre perspektiv och få tre typer av beskrivningar.

Man kan välja ett *historiskt perspektiv* och därmed få veta vilka syften gudstjänsten tjänat i gångna tider.

Man kan välja ett *nutida sociologiskt perspektiv* och därmed få veta hur gudstjänsten faktiskt fungerar idag i olika sammanhang.

Man kan välja ett *framtidssinriktat, pedagogiskt perspektiv* och därmed mana fram vad man önskar att gudstjänsten skall fungera som.

³⁶ White: A Brief History of Christian Worship, sid. 136-138

³⁷ Sjögren: Kyrkans lovsång, sid. 158-159

³⁸ ”The best way to grasp the meaning of any term is to observe it in use rather than to give a simple definition.”
White: Introduction to Christian Worship, sid. 25

När man följer James F. Whites observationer, märker man att de flesta som beskriver den kristna gudstjänsten har valt det senare. Bland Whites exempel finner vi metodisten Paul W. Hoon, som säger att ”den kristna gudstjänsten är Guds uppenbarelse av sig själv genom Jesus Kristus och människans gensvar”³⁹. Lutheranen Peter Brunner bygger sin beskrivning på det tyska ordet *Gottesdienst* och säger att detta visar på att gudstjänsten dels är Guds tjänst för församlingen, dels församlingens tjänst inför Gud⁴⁰. Den reformerte teologen Jean-Jacques von Allmen säger att gudstjänsten ”sammanfattar frälsningshistorien och gör det möjligt för kyrkan att bli det den är, att bli medveten om sig själv och bekänna vad den i själva verket är”⁴¹. Den ortodoxe professorn George Florovsky betonar gudstjänstens kollektiva karaktär⁴². I Katolska kyrkan sägs gudstjänstens vara ”till Guds ära och mänsklighetens helgelse”⁴³.

Själv önskar jag beskriva den kristna gudstjänsten som ett kommunikationscentrum (Se bilaga 1, *Gudstjänsten är ett kommunikationscentrum*):

- Gudstjänsten är Guds. Gud är grunden för vår existens⁴⁴. Han har tagit initiativet och ger sig till känna. Han kallar människan in i sin närhet. Han är föremålet för människans tillbedjan och lovsång. Gudstjänsten firas därför alltid till Guds ära.
- Gudstjänsten är till för människan. Gud utövar sin tjänst genom att ge människan kontakt med evighetens värld. Han ger Livets bröd, det synliga Ordet i nattvarden och det förkunnade Ordet i bibelläsning och predikan samt utrustar henne för livsvandringen och uppgiften i hans rike och hans värld. Gudstjänsten firas därför alltid till det bästa för människor.
- Gudstjänsten är Gudsfolkets rastplats⁴⁵, pilgrimskarans försmak av det himmelska målet. Här flyr kyrkan undan världens turbulens och hot. Här, bland Jesu vänner, bekräftas tillhörigheten och förstärks identiteten. Gudstjänsten är därför alltid en rörelse in mot centrum.
- Gudstjänsten är till för världen. Gudstjänsten firas på världens vägnar, i bön för den värld som är Guds men som vänt honom ryggen. Den kan därför aldrig firas bakom stängda dörrar. När Gudsfolket sjunger ”Vi måste ha fler med på vägen, på den väg som till

³⁹ “Christian worship is God’s revelation of himself in Jesus Christ and man’s response.” White: Introduction to Christian Worship, sid. 26

⁴⁰ White: Introduction to Christian Worship, sid. 26

⁴¹ ”...because it sums up the history of salvation, enables the Church to become itself, to become conscious of itself and to confess what I essentially is.” White: Introduction to Christian Worship, sid. 27

⁴² “Christian existence is essentially corporate; to be Christian means to be in the community, in the Church.” White: Introduction to Christian Worship, sid. 27

⁴³ White: Introduction to Christian Worship, sid. 27

⁴⁴ 2 Mos 3:14

himlen bär”, skall sången höras utanför. Porten skall alltid vara öppen som inbjudan. Genom den porten skall Gudsfolket skynda ut för att fortsätta gudstjänsten i världen genom vittnesbörd och tjänst⁴⁶. Gudstjänsten är därför alltid en rörelse ut från centrum.

Gudstjänsten är alltså ett kommunikationscentrum. Här möts Gud och människan. Här umgås Guds folk med varandra. Här kan sökaren finna Gud och överlämna sig åt Gud. Här kan människan byta ut sin Gudsfrånvända identitet mot en ny Gudsfolksidentitet. Här talar Gudsfolket med världen. Gudstjänsten är en plats (och en tidpunkt) där himmel och jord möts. Gudstjänsten är en plats där det är naturligt att överskrida gränsen mellan det timliga och det eviga – det timliga i betydelsen det som hör tiden till och begränsas av de förutsättningar som den skapade världen utgör, det eviga i betydelsen det som har ett bestående värde och hör den utomvärldsliga tillvaron till.

⁴⁵ Ps 23:2-3

⁴⁶ ”Gudstjänsten är slut – nu börjar gudstjänsten.”

3. Gudstjänstens språk

3.1 Gudstjänstkultur och annan kultur

Kultur är ett intressant ord. Det kommer från latinet och betyder *odling*. Utifrån denna enkla betydelse har det sedan använts och utvecklats i de mest skiftande sammanhang. Nordstedts Uppslagsbok⁴⁷ anger också *renodling, andlig odling, förädling, förfining, bildning* – en uppräkningslista som antyder bredden, men som ändå blir för smal och därmed missvisande.

I en kulturhistorisk redogörelse får ordet närmast betydelsen *utveckling* och *civilisation*. Kultur blir på så sätt en sammanfattning av vad våra födelsebygdar byggt upp och lämnat efter sig. Samtidigt fortsätter odlingen i en pågående process, som får författaren Bengt Hemtun att formulera sin ”enkla definition att *kultur är alla tillskott till den pågående kulturen*”⁴⁸.

Alba – tidning för kultur, vetenskap och samhälle vände sig till kulturredaktionerna i tre svenska dagstidningar och bad dem ge sin definition av kultur. Svaren blev helt olika, och ändå kanske de säger samma sak om kulturen.

Aftonbladet: Kommer inte på någon bra klyscha.

Expressen: Min definition av kultur är ganska vid. Medvetandehöjande verksamhet är ett förslag. Sen finns det ett kulturellt arv ifråga om texter och föremål, det finns konst och musik, som alla bär på skilda definitioner. Kultur är den omgivning av självklarheter, minnen och föreställningar som vi lever i och som vi själva är med om att forma.

*Göteborgs-Posten: Allt är kultur*⁴⁹

En lika bred och samtidigt lite tydligare beskrivning av vad kultur är finner vi i en kurspresentation av Kultur, språk och medier på Malmö högskola – Lärarutbildningen:

*Kultur är de olika sammanhang människor utvecklar för att leva och arbeta tillsammans. Det finns olika sätt att leva på och olika sätt att se på hur livet bör levas. Man kan tala om kvinnokultur, barn- och ungdomskultur, finkultur, kommersiell kultur, kroppskultur, lokal kultur och global kultur, etniska kulturer, estetisk kultur... Man kan också tala om naturvetenskapens och samhällsvetenskapens olika kulturer, skolkulturer och fritidskulturer... Vår enhet arbetar med både det breda, antropologiska kulturbegreppet och det smalare, estetiska kulturbegreppet.*⁵⁰

⁴⁷ Tionde upplagan, 1995

⁴⁸ Bengt Hamsun: Dalarvet. www.home.swipnet.se/cat-shaman

⁴⁹ Alba Nr 6 – September 1997. www.alba.nu

⁵⁰ www.mah.se

Av denna redogörelse kan vi både dra slutsatser och iaktta paralleller som är viktiga för förståelsen av den kristna gudstjänsten.

För det första kan vi konstatera att det är befogat att tala om *gudstjänstkultur*. Det finns en allmän kristen gudstjänstkultur. Som framgår av redogörelsen i föregående kapitel har den sin bakgrund i hur man firade gudstjänst i den gammaltestamentliga judendomen och har sedan genomgått en utveckling fram till våra dagar.

För det andra måste vi räkna med att det finns olika *gudstjänstkulturer*. Redan tidigt uppstod det lokala kulturer runt stommen av gemensamma komponenter i gudstjänsten. Medvetet eller omedvetet utvecklade man uttrycksformer som var med om att skapa identitet och tillhörighetskänsla.

För det tredje ser vi att det finns många olika *kategorier av kultur*. Ibland är kultur en bred, närmast sociologisk term, t.ex. när vi talar om parallellerna mellan lekfolksförkunnelsen i bönehuset och engagemanget i de andra så kallade folkrörelserna i Norden. Ibland är kultur en smal estetisk term, t.ex. när ett program annonseras som kyrkokonsert.

För det fjärde märker vi att kultur är en *blandning av objektivitet och subjektivitet*. Historia och estetik⁵¹ blandas på ett sätt som är svårt att begripa sig på. Vad är givet och vad är mitt eget? Och varifrån fick jag det som jag uppfattar som mitt eget?

Detta kan jämföras med vad Landstingsförbundet i Sverige säger på sin barnsida "Barntinget" (www.lf.se/barntinget):

"Kultur är nog ett av de ord som är allra svårast att förklara. Det beror på att kultur kan vara så många olika saker.

Ofta när vi talar om kultur menar vi allt som är likadant för oss som bor i Sverige. Att vi gör saker på samma sätt är kultur. Att vi till exempel bor i röda stugor med vita knutar, att vi målar ägg till påsken eller att vi fäster löv och blommor på en stång till midsommaren är en del av vår kultur. Vårt sätt att prata med varandra hör också till kulturen.

Människor har alltid tävlat mot varandra i olika idrottsgrenar. Kanske du tränar fotboll i en fotbollsklubb? Kanske din mamma eller pappa ofta skjutsar dig till träningspass och tävlingar? Kanske mycket i familjen handlar om ditt fotbollsintresse? Man kan säga att det sättet att leva på också är ett slags kultur. På så sätt hör idrotten till kulturen.

Alla folk i världen har sitt eget språk, sitt eget sätt att leva i familjen, sina egna seder och sitt eget sätt att fira högtider på. De har sin egen kultur.

Men kultur är också något annat. I alla tider har människor gjort musik, diktat, dansat, målat eller spelat teater när de velat berätta något för varandra. När vi skriver berättelser eller ritar eller målar eller gör musik eller dansar på vårt eget sätt, gör vi något nytt som ingen annan har gjort förut. Men andra kan förstå oss ändå.

Några kanske blir så bra att de skriver böcker, komponerar musik eller målar tavlor under resten av sina liv. De blir konstnärer. Det som konstnärerna gör kallas konst. Det kan vara musik, böcker, tavlor, pjäser, filmer, TV-program, videos och mycket mycket annat.

Konsten är en del av kulturen. Det är ett språk som alla förstår. När vi hör en sång, kan vi gissa om den som gjort musiken varit glad eller ledsen. Vi kan också sjunga den sången när vi själva är glada eller ledsna. Vi kan använda konsten som gjorts av någon annan för att visa våra egna känslor."

⁵¹ Med detta ordval vill jag inte påstå att historia är objektivt och estetik subjektivt. Också dessa ord är var för sig en blandning av fakta och tyckande.

För det femte är även gudstjänstkulturen en *pågående odling*. Allt som har liv skjuter nya skott, och allt som ska bära frukt måste gallras.

För det sjätte kan vi utgå ifrån att gudstjänstkulturen liksom alla andra kulturer samtidigt är både *exklusiv* och *inklusive*, dvs. den försöker samtidigt avskilja sig från andra kulturer och hämta impulser från andra kulturer. Denna ambivalens är ofrånkomlig och rentav nödvändig. Den kultur som inte värnar sin egenart kan drunkna i de omgivande kulturerna, men den kultur som utestänger impulser från de omgivande kulturerna torkar förr eller senare ut.

För det sjunde är det viktigt att lägga märke till att gudstjänstkulturen är ett *sätt att uttrycka sig*. I gudstjänsten finner vi ett helt spektrum av uttrycksformer för vad vi är och vill vara. Vi sätter ord (m.m.!) på vad vi menar det är att vara kyrka och kristen i den här världen.

3.2 Gudstjänstens många språk

Eftersom gudstjänsten är ett kommunikationscentrum (se ovan under 2.5) och gudstjänstkulturen är ett sätt att uttrycka sig (se ovan under 3.1), är naturligtvis kommunikationsmedlen och uttrycksformerna av stor betydelse.

Av kommunikationsmedlen är ord det primära kommunikationsmedlet i gudstjänsten. Eftersom den så kallade Johannesprologen⁵² får anses vara en central text för den kristna tron, är detta ingen överraskning. Och *Herrens ord kom till...*⁵³ är en vanlig beskrivning i Bibeln av hur Gud ger sig till känna.

Men medan *Guds ord är levande och verksamt* och *skarpare än något tveeggat svärd*⁵⁴, är de mänskliga orden ofta bristfulla och slöa. *Ordets kyrka tycks ha blivit de många ordens,*

⁵² *I begynnelsen var Ordet, och Ordet var hos Gud, och Ordet var Gud. Han var i begynnelsen hos Gud. Genom honom har allt blivit till, och utan honom har inget blivit till, som är till. I honom var liv, och livet var människornas ljus. Och ljuset lyser i mörkret, och mörkret har inte övervunnit det. En man trädde fram, sänd av Gud. Hans namn var Johannes. Han kom som ett vittne för att vittna om ljuset, för att alla skulle komma till tro genom honom. Själva var han inte ljuset, men han kom för att vittna om ljuset. Det sanna ljuset, som ger ljus åt alla människor, skulle nu komma till världen. Han var i världen och världen hade blivit till genom honom, och världen kände honom inte. Han kom till sitt eget, och hans egna tog inte emot honom. Men åt alla som tog emot honom gav han rätt att bli Guds barn, åt dem som tror på hans namn. De är inte födda av blod eller av köttets vilja eller av någon mans vilja utan av Gud. Och Ordet blev kött och bodde bland oss,* och vi såg hans härlighet, en härlighet som den Enfödde har av Fadern, och han var full av nåd och sanning. Johannes vittnar om honom och ropar: "Det var om honom jag sade: Han som kommer efter mig är före mig, eftersom han var före mig." Av hans fullhet har vi alla fått, nåd och åter nåd. Ty lagen gavs genom Mose, nåden och sanningen kom genom Jesus Kristus. Ingen har någonsin sett Gud. Den enfödde, som själv är Gud* och är hos Fadern, har gjort honom känd. Joh 1:1-18 Folkbibeln.*

Fotnot till 1:14 *bodde bland oss* Ordagrant: "tältade bland oss". Tälthelgedomen, tabernaklet, var i det gamla förbundet platsen för Guds uppenbarelse (2 Mos 25)

⁵³ Jes 38:1 m.fl. verser, närmare hundra

⁵⁴ *Ty Guds ord är levande och verksamt. Det är skarpare än något tveeggat svärd och tränger så djupt att det skiljer själ och ande, led och märg och blottlägger hjärtats uppsåt och tankar. Hebr 4:12*

säger Byström & Norrgård och konstaterar att *när människor söker Gud kan de inte hänvisas enbart till ord om Gud*⁵⁵.

Det är därför skäl att uppmärksamma de många ”språken” i gudstjänsten. Liksom i Johannesprologen blir orden nämligen kött, konkretiseras i andra uttrycksformer som finns i gudstjänsten.

Rummet som gudstjänsten firas i talar sitt, eller snarare sina tydliga språk. Till en början i kristenhetens och varje rörelses och församlings historia var det i regel bara fråga om att ha någonstans att samlas. Men sedan har kyrkan och gudstjänstrummet fått en mera planerad utformning. Kyrkan med torn påminner hela samhället om att det finns en himmel ovanför och att den kristna tron ska ”stå mitt i byn”. Det enkla bönehuset talar om att Guds församling består av vanligt folk. Den stora dörren säger att alla är välkomna. En undanskymd och trång entré säger att det är svårt att komma in i gemenskapen. En kyrka med högt till taket förkunnar att det finns rymd. Ett altare långt borta några trappor upp skapar avstånd som inte bara är fysiskt. En fönstermålning kan släppa in ljus från en annan värld, medan ett ”slammat” fönster talar om isolering från den värld som är utanför. Ibland undrar man vad det är som styrt byggandet: ett medvetet teologiskt tänkande eller en oreflekterad anpassning till smakriktningar i tiden? Det besvärliga är att när huset väl är byggt står det i generationer, och möjligheterna att förändra är små och kostnadskrävande. *Först formar vi husen, sedan formar de oss.*⁵⁶

⁵⁵ Jan Byström och Leif Norrgård: Mer än ord, sid. 15

⁵⁶ Kyrkans Tidning Nr 8/01

”Först formar vi husen, sedan formar de oss”, sade kulturminister Marita Ulvskog när hon nyligen invigde Arkitekturåret 2001. Att hus och inte minst kyrkorum genom sin form påverkar det som sker där och de människor som vistas i rummet, är något som arkitekten Helena Tallius Myhrman gärna skriver under på.

– Gudstjänstrummet är en plats för kommunikation och delaktighet och det runda rummet understryker den funktionen, säger Helena Tallius Myhrman.

– Rummet och formen har större betydelse för gudstjänsten än vad människor i allmänhet föreställer sig. Vi kan inte bara förlita oss på det talade ordet. Vi behöver stöd av rummet också. Inte minst i dag när många är vilsna.

I en långkyrka är den liturgiska ”axeln” horisontal. I en rundkyrka däremot är den vertikal, förklarar hon.

– I långhuskyrkor står liturgen långt bort från församlingen vänd mot koret, medan församlingen sitter passivt bakom varandra som i en buss och inte har varken delaktighet eller kommunikation.

– Centralkyrkan däremot breder ut sig kring en lodrät mittaxel. Rummet saknar riktning. Det som sker, sker i rummets mitt; närvaro, kommunikation och därmed delaktighet underlättas. Just det som man vill betona i den nya moderna gudstjänsten.

Cirkelformen svarar helt enkelt bättre mot den kristna tron och gör det lättare att föra ut budskapet, anser hon. Som en följd av det står altaret i Knivsta placerat med prästen vänd mot församlingen.

– Då blir nattvarden inte längre ett skådespel på avstånd utan något man följer på nära håll, vilket är viktigt eftersom den specifikt kristna gudstjänsten är en nattvardsgudstjänst.

Bilden är ett annat språk i gudstjänsten. En altartavla är en konstant predikan, ett enkelt kors på väggen likaså. Vägg- och takmålningar har ofta fungerat som berättare av de bibliska händelserna. Textilier med kristna symboler påminner om centrala begrepp i den kristna tron.

Ljus på altaret understryker gudstjänstens live-karaktär. Ordentlig belysning understryker öppenheten, och ibland får den dämpade belysningen signalera närhet.

Växter har också något att säga. Blommor på altaret är en livssymbol. Prydnadsväxter på andra platser i kyrkan kan ha samma funktion.

Människor med särskilda funktioner i gudstjänstrummet och som på olika sätt deltar i gudstjänsten bidrar till församlingens gemensamma kroppsspråk. En kyrkvärd säger välkommen, räcker en psalmbok och visar vägen. Kollektörernas sätt att utföra sin uppgift säger något både om givandet som gudstjänst och om respekt för den enskildes integritet. På motsvarande sätt säger sångares och musikers sätt att bete sig före, under och efter ett framförande något utöver det som sägs i ord och ton. Församlingens engagemang i den gemensamma sången är talande – någon menar rentav att man kan avgöra en församlings andliga tillstånd redan genom att lyssna till första psalmen. Det är ovanligt på våra breddgrader att höra ljudliga kommentarer under predikans gång, men det är ett misstag att tro att det bara är prästen som ser församlingens respons – den uppfattas också av den som sitter på sista bänken. Vad som sker efteråt hör också till gudstjänstens uttrycksformer – pastorns adjö vid dörren, vem som hälsar på vem, inbjudan till kyrkkaffet och vem som sitter med vem där.

Klädsel, inklusive frisyrr och smycken, utgör också ett språk. Om församlingens klädsel är ensartat strikt, kan det vara ett uttryck för att vem som helst inte är välkommen. Pastorn kan med sin klädsel tala om att gudstjänsten är ett högtidligt tillfälle, men också med en alltför egen eller formell klädsel skapa avstånd.

Rörelser kan vara ett medvetet kroppsspråk i gudstjänsten. Att pastorn kommer in under preludiet och böjer knä vid altarrunden eller altaret talar om att den gemensamma gudstjänsten nu börjar. Var och hur de medverkande står i gudstjänsten visar hur de ser på sin uppgift och om de önskar inkludera de närvarande eller om de markerar avstånd. En

Kyrkan är ju ett laddat rum för alla. Det ska kombinera både funktion och den där svåråtkomliga känslan av helighet. Vad behövs för att det ska komma fram?

– Ett rum kan ju påverka en väldigt starkt. Rum kan vara avvisande och slutna eller göra så att man öppnar sig. När man går in i en kyrka ska det kännas att man kommer in i ett annorlunda rum. Ljus, färger, konst, arkitektur – allt ska samverka för att rummet ska få den där sakrala kraften.

– Det ska kännas att det är ett högtidsrum; det ska vara gjort av goda material och inte innehålla sådant som får en att tänka på vardagens trivialiteter.

uppsträckt hand anger att välsignelsen uttalas över församlingen. Korstecknet *förkunnar Herrens död till dess han kommer*⁵⁷ och påminner samtidigt om treenigheten. Uppsträckta händer under bön eller sång anger tillbedjan och tacksägelse. Rörelsesånger synliggör ordens innebörd. En körs spontana eller överenskomna rörelser – eller uttryckslöshet – kan förstärka eller skymma den sjungna texten. Dans insatt i gudstjänstssammanhang är rörelsernas konstform och kan användas som uppmaning till andakt, berättelse eller förkunnelse.

Sång bär på ett språk, eftersom den återger ord, men är samtidigt ett eget språk. Ibland kan man ta emot ett budskap just därför att det framförs med hjälp av en melodi. Ibland är tonspråket så svårt att man inte förstår ett ord. Anledningen till att *Det finns djup i Herrens godhet* (Psalmer och sånger 285) genast blev så populär, när den ekumeniska psalmboken kom ut, medan *Du som gick före oss* (Psalmer och sånger 74) ytterst sällan – om någonsin – sjungs, är naturligtvis melodispråket.

Musik är även utan ord ett språk som talar till människor på olika plan och på olika sätt. Ofta anger valet av musik och musikstil vilken kultur man vill anknyta till och vilka grupper man önskar komma till tals med. Mer om detta i följande hela kapitel.

Attityder och hållningar är svåra att ringa in som ett eget språk, eftersom de kommer till uttryck genom nästan alla de andra språken som nämnts. Men de förtjänar att nämnas och uppmärksammas. Hållningar föds varken ur tomma intet eller i stundens inspiration. De är resultat av samma medvetna och omedvetna process som formar vår tro och våra värderingar. Man kan alltså säga att *attityder formas av den underliggande teologin*⁵⁸.

Bön är ett av gudstjänstens grundspråk. När man glömmer bort detta reduceras gudstjänsten till *enbart ord om Gud*⁵⁹. Det är skillnad mellan att läsa Vår Fader och att be den. Bönespråket utgör en direktkontakt till Gud som märks i gudstjänsten, även om någon sällan analyserar eller ens reflekterar över det. Det talar till människans inre – till och med hos den som inte medvetet deltar, utan ”bara” lyssnar.

Sakramenten har ett mycket påtagligt och tydligt språk. Vattnet, brödet och vinet synliggör Ordet.

Tystnaden är också ett språk, även om det inte låter så. Tystnaden kan vara talande. Pausen är betydelsefull både i musik och i retorik. Tystnad innebär varken innehållslöshet eller händelselöshet. Tystnadens innehåll är oändligt, medan alla ljuds innehåll är ändligt⁶⁰.

⁵⁷ 1 Kor 11:26

⁵⁸ Biskopsrapporten till Metodistkyrkans nordeuropeiska centralkonferens 1997, protokollet sid. 59

⁵⁹ Jan Byström och Leif Norrgård: Mer än ord, sid. 15

⁶⁰ Martling: Den talande tystnaden, sid 102

Avsaknaden av tystnad i en gudstjänst förstärker pratigheten och kan vara en indikation på nervositet eller mänsklig självupptagenhet hos gudstjänstledarna.

Orden är så – för att återknyta till början – gudstjänstens språk utan citationstecken. Vi har en Gud som uppenbarar sig för människor och talar till oss genom sitt Ord. Ordet initierar handling och åstadkommer förändring. Det är något mer än *bokstaven* som *dödar*⁶¹. I gudstjänsten lyssnar vi till förklaringar av Bibeln och om erfarenheter som bekräftar dess relevans idag. I gudstjänsten får vi sätta ord på våra egna tankar och dela dem med både Gud och varandra. Det mänskliga språket är det främsta kommunikationsmedlet i kommunikationscentret gudstjänsten. Igen är det skäl att stämma in i kurspresentationen av Kultur, språk och medier på Malmö högskola – Lärarutbildningen:

*Språket, "språkandet", och det vi brukar kalla estetiska uttrycksformer, är verktyg för meningsskapandet. Språk har ett innehåll, något som ska sägas eller uttryckas. Utan språk ingen kultur och ingen kunskap. Utan estetik ingen form på kunskapen, ingen mångfald och ingen lust att lära sig något. Vi använder språket på olika vis i olika sammanhang och med olika syften. Språk är makt och präglas av aspekter som kön, klass och etnicitet. Språket svenska finns i ett mångkulturellt samhälle. De moderna språken utvecklas i sociala sammanhang.*⁶²

Men som Lärarutbildningens presentation antyder och denna redogörelse visar är det inte bara orden som talar. En uppfattning eller praxis som koncentrerar sig enbart på orden och reducerar det övriga i gudstjänsten till förmedlande instrument leder till en fattig och platt gudstjänst. I vårt västerländska samhälle finns det en övertro på den intellektuella förståelsen av förmedlad text, men gudstjänst är så mycket mer än information. Visserligen menar Ludvig Wittgenstein att vi i en viss bemärkelse skapar världen genom språket: *Mitt språks gränser betyder min världs gränser*.⁶³ Men för att språket i vår föreställningsvärld inte bara skall uppfattas som skriftspråk eller tal som går att förvandla till skrift, är det bra att också ta med William Warburtons språk teori. Han menade att människans talade språk troligen

I boken Den heliga tystnaden talar Thomas Merton om tystnaden som den eviga närvarons särskilda tecken. Det är i tystnaden, som Gud möter själen. Tystnaden är oändlig och rymmer därför oändligt mycket mer än orden. "Det är inte med öronen, som vi hör Andens röst", skriver Merton. Han beskriver människosjälen som "ett tomrum, som väntar på Gud". Detta påminner om ett ord av Luther, där han definierar tron som "den mörka tomheten" i människans inre, i vilken Kristus bor. Tystnaden och tomrummet hör samman med varandra, därför att tomheten är tystnad och inte kan vara något annat. Men samtidigt är de motsatser, ty tystnaden är inte tomhet, i varje fall inte den heliga tystnaden. Den är fullhet och överflödande av mening och innehåll. Själen som ett tomrum väntar på att fyllas av den eviga närvarons tystnad.

⁶¹ 2 Kor 3:6

⁶² www.mah.se

föregicks av ett ursprungligt *language of action* bestående av gester, pekningar och mimik, ett slags *pictography*.⁶⁴ Och det är ingen tillfällighet att den grundläggande gudstjänstordningen i The United Methodist Book of Worship heter *Service of Word and Table*⁶⁵, alltså Ordets och bordets gudstjänst – inte bara Ordets.

Gudstjänsten har många språk.

3.3 Gudstjänstspråkens sociala sammanhang

Språkens ”jag” har alltid ett ”du”. Även när vi talar för oss själva finns det ett ”du”. Gud är vår primära samtalspartner i gudstjänsten: Guds Ord – vår respons, vår bön – Guds respons. Men på grund av gudstjänstens kollektiva karaktär (Se ovan under 2.5) är vi inte ensamma, utan talar också med varandra. Vi använder då våra personliga dialekter: det sätt vi lärde oss att fira gudstjänst på i hemförsamlingen, de uttrycksformer vi har tillägnat oss genom utbildning och yrkeserfarenhet, de idiom vi snappat upp i kontakt med andra kulturer, etc. Ingen församlings gudstjänstkultur är så enhetlig som den vid första anblicken kan verka. Dessutom samtalar vi i gudstjänsten inte bara med de närvarande, utan också med det omgivande samhället. *Ordet blev kött och bodde bland oss*, heter det i Johannesprologen. *Bodde bland oss* betyder ordagrant *tältade bland oss* och syftar på *tabernaklet*, tältet där förbundsarken placerades på varje ny plats man kom till och där Gud uppenbarade sig.⁶⁶ Gudstjänsten talar alltid till och med den kultur som finns runt omkring den. Och även här stämmer det att *språken utvecklas i sociala sammanhang*⁶⁷.

Liksom alla miljöer där ett språk används är gudstjänsten en smältdegel för ett otal faktorer och influenser som är med och formar dess språk. De är så olika och går så in i varandra på olika plan att de är omöjliga att kategorisera och katalogisera. Men för att i någon mån få ett grepp om dem, skall vi här göra skillnad mellan *interna kulturer* och *externa kulturer*. Med *interna kulturer* avses alla kristna kulturer, med *externa kulturer* alla kulturer i samhället och världen som omger den kristna församlingen – kulturer vi kommer från när vi går till kyrkan och som vi går tillbaka till efter gudstjänsten.

⁶³ Huvudtes 5 i Ludvig Wittgenstein: *Tractatus logico philosophicus*. (1921, sv. 1962)

⁶⁴ William Warburton: *The Divine Legation of Moses*, 1738. Återgivet av John Milbank: *The Word Made Strange*, sid. 57

⁶⁵ The United Methodist Book of Worship 1992, sid. 33-80

⁶⁶ Se not 53

⁶⁷ www.mah.se

3.4 Gudstjänstspråkens relation till interna kulturer

Till de interna kulturerna hör först och främst *den grundläggande kristna kulturen*. The United Methodist Church Book of Worship slår fast: *The teachings of Scripture give our worship a basic pattern that have proved itself over the centuries, that gives The United Methodist Church its sense of identity and links us to the universal Church.*⁶⁸

Inom ramen för det allmänt kristna finns *den metodistiska gudstjänsttraditionen* med dess balans mellan ordning och frihet.⁶⁹ Och i det som kan kallas en gemensam metodistisk kultur finns många nationella, regionala, lokala och personrelaterade kulturer. Det finns en nordamerikansk och en nordeuropeisk gudstjänstkultur. Finlandssvensk och finsk metodistisk gudstjänst har sina respektive särdrag. Metodistisk gudstjänst i Kristinestad är inte identisk med den i Grankulla. Och varje pastor hinner redan under det första året i en församling i viss mån sätta sin prägel på gudstjänsten.

Genom Metodistkyrkans konnektionala system finns det ett flöde av utbyte och interaktion. Men den som forskar i den metodistiska gudstjänstens särart märker snart att mycket av det som upplevs som typiskt bara är en 50 år gammal lokal eller nationell variant. Och den som önskar göra sin gudstjänst mer metodistisk gör klokt i att fördjupa sig i den metodistiska teologin (Se ovan under 3.2 om hållningar) snarare än i historien.

Bland de interna kulturerna finns vidare *de ekumeniska influenserna*.

1900-talets liturgiska förnyelserörelse har i större eller mindre grad påverkat de flesta kyrkor (Se ovan under 2.3).

Sättet att fira gudstjänst i Metodistkyrkan påverkas märkbart av den nationella majoritetskyrkan, antingen genom att man efterliknar den eller genom att man tar avstånd från det som förekommer i den stora kyrkan. När Metodistkyrkan på 1990-talet återupptog sitt arbete i Litauen, som är ett katolskt land, var det självklart att man började fira nattvard varje söndag och att pastorerna klädde sig i alba och stola. Detta skulle kännas främmande i de

⁶⁸ The United Methodist Book of Worship 1992, sid. 13

⁶⁹ "Metodisternas gudstjänst är en balans mellan ordning och frihet. Denna balans grundar sig på vår uppfattning att gudstjänsten skall, för det första, ha en biblisk struktur och förankring och, för det andra, kännas naturlig för den gudstjänstfirande församlingen.

Å ena sidan är vi stolta över vårt arv av frihet. Därför stödjer vi församlingarnas rätt att fira gudstjänst på olika sätt. Vi gläder oss åt att i både stora och små församlingar, på olika platser med skiftande etnisk sammansättning, och med speciella lokala traditioner kan var och en fira gudstjänst på ett sätt som upplevs naturligt och hjälper människor att känna sig hemma.

Men å andra sidan är frihet inte det samma som anarki eller ett mandat att göra vad som helst. Därför betonar Metodistkyrkan behovet av en ordning som är grundad på Bibelns undervisning och evangeliets budskap. Det finns ett grundmönster för vår gudstjänst som har utvecklats och varit bärkraftigt under generationer och århundraden." Leif Tullhage.: Gudstjänsten i Metodistkyrkan, sid. 5, som är en översättning av Hoyt L. Hickman: The Worship Resources of The United Methodist Hymnas, sid. 17

flesta norska metodistkyrkor, som verkar i ett land med en lågkyrklig luthersk kyrka som storasyster.

Metodistförsamlingarnas gudstjänster påverkas även av internationella trender och skeenden i andra kristna sammanhang. I glädjen över vad Gud gör i en framgångsrik församling på andra sidan Atlanten kopierar man ibland inte bara sånger, utan även ordval⁷⁰ och uppträdande i predikstolen. En del går över när flödet av nyhetsmaterial avtar och upphör. Ibland blir förändringen mera varaktig, t.ex. införandet av lovsånger med hjälp av overheadprojektor och i en viss musikalisk stil⁷¹.

Om alla dessa interna kulturer kan det sägas att de utgör en naturlig del av den process som gudstjänstspråkens utveckling utgör. Varje kultur (odling) växer och utvecklas. Det går visserligen att odla eterneller av gudstjänstformer, men då har gudstjänstkulturen övergått till att vara museiverksamhet. Det är naturligt att *pröva allt* och *behålla det goda*⁷². Samtidigt är det viktigt att inte aningslöst låta sig påverkas av än det ena, än det andra.

3.5 Gudstjänstspråkens relation till externa kulturer

När det gäller de externa kulturerna är det skäl att först ta upp ämnet ur *etisk synvinkel*. Vilka bindningar och förpliktelser har den kristne till de rådande värderingarna i samhället? Hur förhåller vi oss – principiellt och i gudstjänsten – till de krav och förväntningar som den omgivande kulturen ställer på oss? Svaret på dessa frågor påverkar i första hand förkunnelsen i gudstjänsten – hur aktuella ämnen tas upp och hur vi förhåller oss till det som är politiskt korrekt i samhället. Den innehållsmässiga delen av detta är inte en del av vårt studium, men det är ingen tvekan om att svaret också hjälper oss att förstå dynamiken i hur gudstjänstspråken formas.

H. Richard Niebuhr beskriver i sin klassiska bok "Christ and Culture"⁷³ fem olika sätt vi som kristna kan förhålla oss på till den samhällskultur vi lever i.

Det första kallar han *Christ against culture*, vilket innebär att Kristus är den enda auktoriteten och att alla krav från den omgivande kulturen avvisas. I kristenheten

⁷⁰ Ett exempel på detta under senare år är böneformuleringen "Vi bara tackar dig, Jesus..."

⁷¹ I Mixturen 1/95 skriver Per Harling om något, "som många menar vara en ny musikkulturimperialistisk rörelse: lovsångsrörelsen. I samtalen i Nashville var det flera som just pekade på lovsångsrörelsen som en västerländsk, okänslig bulldozer, som nu drar över inte minst den södra delen av kristenheten med mycket liten respekt för framvuxna inhemska, musikaliska traditioner. Även om det inte sägs högt verkar det som om man sällar sig till MTV:s (Music Television) kommersiella motto 'One planet, One music!'"

⁷² 1 Thess 5:21

⁷³ H. Richard Niebuhr: Christ and Culture

representeras denna hållning av Tertullianus, medeltidens klosterordnar, mennoniterna och Leo Tolstoy.

Det andra kallar han *Christ of culture*, vilket innebär att Kristus ses som uppfyllelsen av det omgivande samhällets ädlaste ideal. Här nämns Immanuel Kant, Thomas Jefferson och Albrecht Ritschl som representanter.

De tredje, fjärde och femte sätten kallar han med en gemensam beteckning *the church of the center*. Dessa ”centrister” har det gemensamt att de menar att synden har en destruktiv inverkan på alla mänskliga områden, men också att Guds nåd är verksam i både natur och kultur. Här gäller det varken att avvisa varje kompromiss med den omgivande kulturen (som i *Christ against the culture*), eftersom vissa delar av kulturen kan förmedla Guds nåd, eller att ingå en förening med den omgivande kulturen (som i *Christ of culture*), eftersom varje mänskligt företag är försvagat av syndens verkningar. Här gäller det i stället att komma underfund med hur en människa efter syndafallet⁷⁴ kan leva trogen Gud i världen. De tredje, fjärde och femte sätten skiljer sig något inbördes i sin syn på detta.

Det tredje sättet kallar han *Christ above culture*, vilket innebär att tron på Gud är förenlig med det bästa i den mänskliga kulturen men också står över den. Clemens av Alexandria och Tomas av Aquino företräder detta förhållningssätt.

Det fjärde sättet kallar han *Christ and culture in paradox*, som antyder en dold spänning mellan kristen tro och samhällets kultur. Det är Martin Luther och hans tvåregementslära som här är exemplet.

Det femte sättet kallar Niebuhr för *Christ the transformer of culture*, vilket innebär att vi som kristna skall fungera i den omgivande kulturen men räkna med att tron på Gud gör att våra bindningar och förpliktelser förvandlas och riktas mot Gud. I kristenheten representeras denna hållning av Augustinus, John Calvin, John Wesley, Jonathan Edwards and F. D. Maurice. Även Niebuhr själv omfattar detta förhållningssätt.

Gudstjänstspråkens relation till externa kulturer blir än mer påtagligt när man betraktar ämnet ur *estetisk synvinkel*.

Estetik är enligt Nordstedts Uppslagsbok⁷⁵ *vetenskapen om det sköna*. Men grekiskans *aisthesis*, som det är bildat på, betyder uppfattning. Och estetik är inte en förvärvbar kunskap om skönhetens essens, det absoluta och universella. Snarare är det sammanfattning av tycke och smak i en större eller mindre kulturkrets.

⁷⁴ 1 Mos 3

⁷⁵ Tionde upplagan, 1995

Det är därför lika naturligt som uppenbart att gudstjänstens språk påverkas av det omgivande samhällets estetik. I arkitekturen avläser vi vilken tidsepok en kyrka är byggd i. De textilier och målningar som idag hängs upp i kyrkor skulle knappast ha accepterats på 1800-talet. På 1960-talet väckte det både förundran och en viss motvilja att den unge pastorn hade "Beatles-hår"⁷⁶. Mest av alla gudstjänstens språk är musiken känslig när det gäller relationen till den externa kulturen.

Under de första århundradena av kristen gudstjänst var man angelägen att markera ett avstånd till hednisk sångstil och hedniska instrument (Se ovan under 2.4). De första metodisterna aktade sig för *scientific music* och ansåg att musikaliska instrument bara utgjorde en belastning. Orgeln stod för fåfänglighet och fiolen var en representant för djävulen.⁷⁷ Under 1900-talets andra hälft blev det mindre vanligt att man från kristet håll fördömde den så kallade världsliga musiken, men det fanns i regel bestämda uppfattningar både i och utanför kyrkan om vad som passade i gudstjänsten och vad som inte gjorde det. Få stack under stol med att Glenn Miller eller Louis Armstrong var favoritmusiken där hemma, men i kyrkan skulle det vara Bach och psalmsång.⁷⁸ I början av 2000-talet har denna inställning förändrats så till vida att få menar att en viss sorts musik i princip är omöjlig i kyrkan, men konvensen gör att uppdelningen i praktiken består. Att kyrkan har en annan och egen kultur upplevs fortfarande som något positivt även av unga, men det finns en tydlig frustration över ett musikaliskt språk som är så totalt annorlunda än det egna att det blir obegripligt⁷⁹.

⁷⁶ När pastorn var på ett ungdomsläger på 1980-talet med ungefär samma frisyr, fick han till sin överraskning frågan: "Har du aldrig provat att ha långt hår?" Hårlängden hade inte ändrats, men väl estetiken/uppfattningen om hårlängd.

⁷⁷ "The study of Methodist music before 1850 is primarily the study of hymns, particularly Wesleyan hymns. One writer stated in 1856 that even hymn signing among Methodists '...existed only in its rude and uncultivated state' (Willis). Another commented in 1865 that Methodists have been attractive singers but poor musicians, fearful of 'scientific music' and convinced that all instruments were a liability in the church. – Early Methodists frowned upon the use of anything other than the human voice. The playing of organs was a vanity, and the violin an incarnation of the devil. However, during the 1840's writers were advocating the use of the organ. By 1855 the organ was gaining considerable acceptance and in 1875 was the general use in larger churches." The Encyclopedia of World Methodism, sid. 1691 och 1693

⁷⁸ "Big band music, which hit its heyday in the 1940s, was the music of the GI Generation in its youth, and for them this music was seen by older generations as wild, even perverse. Today, however, it is looked upon as one of the traditional American forms of music.

Few GI Generation people would have expected or even tolerated big band music in the church sanctuary. For them there was a clear distinction between big band music and the church music found in the classical repertoire of traditional hymns. For them, this echoed a rather distinct difference between the sacred and the secular, where each realm had its own place and time in the life of the believer." Benedict and Craig, sid. 34

⁷⁹ "So for a younger audience, there is not a great stretch between hearing rock and roll or country music on the radio and hearing it in worship. For them, a greater stretch musically is to listen to organ music at church that, otherwise, they would only hear at ball games, funeral homes, and horror movies". Benedict and Craig, sid. 36

Detta handlar dock inte bara om att tycke och smak skiftar i alla samhällen och för alla människor i och utanför kyrkan. Kyrkan lider utan tvekan av vad Tex Sample kallar ett konstantinskt problem (efter Konstantin den store som öppnade för införandet av kristendom som statsreligion). *The church is associated with the "official world" and with "official truth"*.⁸⁰ Det betyder inte nödvändigtvis att kyrkan idag representerar makten, överklassen eller ens den välutbildade tjänstemannaklassen. Men den har konsekvent – om än inte utstuderat och genomtänkt – tagit parti för den dominerande samhällsklassen, som för att bevara sin dominans använder estetiken som utestängningsmekanism⁸¹. Kyrkan är på så sätt fångad i *a conspiracy of taste*⁸². Det finns en grundläggande estetisk uppfattning som dominerar och genomsyrar det musikaliska gudstjänstspråket. Den har sitt ursprung i rådande värderingar i kulturpolitiska organ och institutioner. Den förmedlas av akademiskt utbildade pastorer, kantorer och andra församlingsledare.⁸³ Denna kyrkliga finkultur är normerande även i mindre församlingar där man inte har resurser att leva upp ens till medelmåttiga kvalitetskrav. Men man skulle så gärna vilja. Och där det finns musik utanför denna smala ram, står det att läsa mellan raderna att det är fråga om medgivande och eftergift.

Kyrkans inställning till folkmusik är ett typexempel på ambivalens i förhållandet till en extern kultur (se ovan under 3.1). När kyrkan var ung och när den senare kom till nya länder, ansågs folkmusiken inte bara representera en fåfänglig icke-kyrklig kultur, utan också vara bärare av en icke-kristen religions föreställningar. Men samtidigt har kyrkan – ibland motvilligt, ibland gärna – erkänt folkmusikens styrka och dragningskraft. Martin Luther, som var angelägen att få hela församlingen att sjunga med i liturgin, komponerade psalmmelodier som låg nära intill den tyska folkmusikens melodispråk. Och det finns åtskilliga exempel på hur folkvisor blivit internationellt kända koralmelodier, musiken till *Din spira, Jesus, sträcker ut* (Psalmer och sånger 35) är en av dem. Det tidigare anförda exemplet på melodins betydelse för en psalms popularitet, *Det finns djup i Herrens godhet* (Psalmer och sånger 285), har inte överraskande även den ett folkligt ursprung.

⁸⁰ Sample: White Soul, sid. 149

⁸¹ "Taste and high culture are part of 'struggle' of the 'dominant class' to remain dominant, by producing instruments of exclusion which will protect its monopoly of social power." Roger Scruton: *The Aesthetics of Music: The Aesthetics of Music*, sid. 476.

⁸² Sample: White Soul, sid. 143

⁸³ "The captivity of the church to the aesthetic tastes of a professional and managerial class is pervasive. This results partly from the ethos of the dominant order, partly from the influence of an educated clergy, and partly from the makeup of most lay leadership, among other factors that could be named. In some churches this takes the form of a classical music program that is imposed by professional musicians who see their vocation in life to be that of 'raising' the musical tastes of a local church. Sample: White Soul, sid. 143

Men det var bara själva melodin som fick komma i kyrkan. De folkliga musikinstrumenten, arrangemangen och uttrycksformerna fick stanna utanför. Därinne kläddes melodin i nya musikaliska kläder, så att den kunde tillfredsställa även finkulturens smakkav. I stället kom de s.k. läsarsångerna att skapa en egen folklig musikkultur, i Sverige främst representerad av Nils Frykman och Oscar Ahnfelt. Längre samlades dess andliga sånger i separata sångsamlingar. Metodistkyrkan i Norge hade ända fram till 1987 både en Salmebok med kyrkliga psalmer och en Sions Harpe med andliga sånger. När den ekumeniska psalmboken kom ut i Sverige 1986, var denna folkliga musikform rikligt företrädd.

Alltjämt rörde det sig dock nästan uteslutande om europeisk musik. Den västerländska kulturimperialismen på missionsfälten hade inte gett utrymme för folkmusik från afrikanska, latinamerikanska eller asiatiska kulturer. Det blev dock så småningom annorlunda. *Missa Luba*, som kom på 1950-talet hade visserligen latinsk text, men var full av afrikanska rytmer. *Missa Criolla* fick spansk text och ett latinamerikanskt musikspråk. Idag har den folkliga musiken och nykomponerad musik i folkmusikalisk stil från hela världen ett växande inflytande på gudstjänstfirandet överallt. Förgrundsfigurer i det sammanhanget är metodisterna Pablo Sosa från Argentina, Simeu Monteiro från Brasilien och Patrick Matsikenyeri från Zimbabwe⁸⁴.

När det gäller populärmusik kan man dock inte tala om ambivalens från kyrkans sida. Här har relationen konsekvent varit kylig och avvisande. Nästan varje ny musikform har av kyrkan stämplats som smaklös, destruktiv, demoraliserande och djävulsk. Jazz, rock and roll, heavy, hip-hop... stilarna omspannar nästan ett sekel, men omdömena om "ungdomsmusiken" har varit de samma. Visst har kyrkan så småningom ändrat sin inställning till de här musikformerna, men det har hela tiden gått mycket långsamt. Attityden har alltid varit konservativ och restriktiv och frågan har varit vad man kan "tillåta" eller "släppa in" i kyrkan.

Även om det för det mesta är de externa kulturerna som påverkar gudstjänstspråken, finns det dock exempel på inflytande i den andra riktningen också. Soul är inte något annat än en sekulär variant av den musik som sjungs av afroamerikanska kristna i USA. I Danmark och Norge har den svarta gospelmusiken blivit en evangeliserande verksamhetsform. Och under de senaste åren har "munksång" med gregorianska drag vid några tillfällen legat på topplistan.

⁸⁴ Per Harling i *Mixturen* 1/95 och Svenska Sändebudet 10/2001

3.6 Valet av kultur och språk

Vi väljer inte den kultur vi föds in i och vi anmäler oss inte till en kurs i modersmålet. I båda fallen är det något som ges oss. Men den givna kulturen är inte statisk. Den är stadd i en ständig utveckling – positivt och negativt, både med och mot vår vilja. Och på det personliga planet kompletterar vi vår ursprungliga kultur med de intryck vi får i mötet med andra kulturer. Modersmålet är och förblir den sannaste och naturligaste uttrycksformen för oss. Men vi kan lära oss nya språk och vi gör det gärna för att kunna tillägna oss kunskap och för att kunna kommunicera med fler människor. Förändringarna kan vara små och långsamma eller stora och dramatiska. Men gemensamt för den kulturella dynamiken är dels att det finns vissa givna förutsättningar för när vi själva kommer in på scenen, dels att nya variabler hela tiden uppstår under spelets gång.

Det förhåller sig på liknande sätt med gudstjänstens kultur och språk. Vare sig vi betraktar det som ett resultat av tillfälligheter eller av Guds aktiva ledning, får vi en gudstjänstkultur och en uppsättning gudstjänstspråk från den församling där vi föds och/eller kommer till levande tro i. Vi kan sedan fördjupa oss i dem eller fjärma oss från dem. Vi kan göra uppror mot dem eller vara med och påverka dem. Vi kan behålla dem eller byta ut dem mot andra. Situationen är den samma för församlingar och enskilda.

Valen av kultur och språk i gudstjänst är reella. Och vi är ansvariga för dem som för all annan förvaltning av givna förutsättningar och uppkomna möjligheter. Utvecklingen av gudstjänstens kultur och språk är inte enkel, men den normativa enhetskulturens tid – om den någonsin har funnits i verkligheten – är definitivt förbi. Och ju mer ofrånkomlig samhällets mångkultur blir, desto viktigare är det att vi gör medvetna och aktiva val när det gäller gudstjänstens kultur och språk. Icke-val är också val. Varken en slentrianmässig fortsättning av det gamla eller ett aningslöst övertagande av än det ena än det andra nya är värdigt gudstjänsten och det uppdrag församlingen har. Gudstjänstens kultur och språk skall utvecklas genom upplysta och medvetna val.

Gudstjänstens kultur och språk är bärare av kyrkans lära, men de utgör inte en del av kyrkans lära. Att ändra på uttrycksformerna är inte det samma som att svika evangeliet. Vi överger inte fädernas tro, om vi överger fädernas musik och verbformer. Detta är viktigt att hålla i minnet, så att vi varken har dåligt samvete för att vi önskar föra ett samtal om gudstjänsten eller lockas in en fruktlös svikaredebatt och ett kulturellt ställningskrig. Det naturliga skulle vara att vi fortlöpande ser över våra uttrycksformer i gudstjänsten. Men många tillfällen till konstruktiva och fruktbärande samtal i församlingarna har gått oss förbi

på grund av bristande medvetenhet och okunnighet om gudstjänstkulturens möjligheter och ansvar.

Troheten till fädernas tro är inte en trohet till fädernas kultur. Fäderna var barn av sin tid och valde uttrycksformer och gudstjänstspråk som var naturliga i den kulturella omgivning de levde i. Om vi ser det som vår uppgift att bevara deras kultur, sviker vi deras tro. Vi får inte göra evangeliet otillgängligt för nya generationer genom att stanna kvar i en kultur som inte är begriplig för de människor vi kommer i kontakt med. Gudstjänstens utformning måste ständigt på nytt relateras till det tidlösa evangeliet, den teologi församlingen vill stå för, den uppsättning gåvor församlingen är och till den omgivning församlingen är satt att utföra sitt uppdrag i. Av dessa är det första bestående, det andra i behov av att formuleras, det tredje behäftat med begränsningar och det fjärde som ett ständigt bultande på dörren⁸⁵. Kravet om kommunicerande gudstjänstspråk är påträngande. Och den som vill kommunicera väljer inte det språk han kan bäst själv, utan det språk som den han önskar komma i kontakt med förstår.

Valet vi står inför är inte om vi ska låta andra kulturer påverka gudstjänsten och dess språk, utan hur vi ska låta oss påverkas. Även om gudstjänsten genom sina särdrag när det gäller innehåll och syfte alltid kommer att ha en egen kultur, kan den bara vara en levande kultur så länge den står i en ständig kontakt med den omgivande kulturen.

På basen av vilka kriterier skall vi då förrätta våra val av kultur och språk i gudstjänsten? Svaret är *identitet* och *uppdrag*. Endast i spänningen mellan dessa båda begrepp kan vi fatta hållbara och fruktbärande val.

Vi har konstaterat att ”gudstjänsten är Gudsfolkets rastplats och uttrycket för dess identitet” (se under 2.5 och bilaga 1). Detta här två viktiga konsekvenser.

Det betyder för det första att jag i gudstjänsten behöver bekräftelse på att jag är Guds barn och har en plats i denna församling. Fördenskull finns det en i viss mån berättigad förväntan på igenkännande och hemkänsla i uttrycksformerna. Detta innebär att en sund utveckling av gudstjänsten aldrig innehåller stora omvälvningar på kort tid. Kulturrevolutioner lämnar bara lik efter sig.

⁸⁵ *Han sade till dem: ”Tänk er att någon av er går till en vän mitt i natten och säger: ’Käre vän, låna mig tre bröd. En god vän som är på resa har kommit hem till mig, och jag har ingenting att bjuda på.’ Då kanske han där inne säger: ’Lämna mig i fred. Dörren är redan låst, och jag har barnen hos mig i sängen. Jag kan inte stiga upp och ge dig något.’ Men jag säger er: även om han inte stiger upp och ger honom något för vänskaps skull, så gör han det därför att den andre är så påträngande, och han ger honom allt vad han behöver. Därför säger jag er: Be, så skall ni få. Sök, så skall ni finna. Bulta, så skall dörren öppnas. Ty den som ber, han får, och den som söker, han finner, och för den som bultar skall dörren öppnas. Luk 11:5-10*

Det betyder för det andra att jag kan förvänta att gudstjänsten återspeglar den teologiska identitet församlingen ger sig ut för att ha, och att de grundhållningar jag delar med församlingen får naturliga och förstärkande uttryck i gudstjänsten.

Samtidigt kan församlingen aldrig komma ifrån sitt uppdrag i det omgivande samhället. Eftersom ”gudstjänsten är porten mellan världen och Gudsfolket” (se under 2.5 och bilaga 1), blir den ständigt påmind om detta. Det betyder att jag i gudstjänsten aldrig kan tänka bara på mig själv. Ingen kan förvänta sig att få sjunga enbart sina egna psalmer och höra evangeliet förkunnas enbart på den egna kulturella dialekten. Detta innebär att gudstjänsten skall utformas även för dem som ännu inte är där. Om inte gudstjänstens språk förnyas innan de nya kommer med, kommer de aldrig med.

Centralkonferensen 1989 rekommenderade att det i varje församling tillsätts en gudstjänstkommitté⁸⁶. Det första en sådan kommitté kunde göra är att gå genom sina gudstjänstspråk utifrån en checklista. (Se bilaga 2, *En gudstjänstkommittés checklista*)

⁸⁶ Metodistkyrkans nordiska ungdomsråd, MNUR, lade fram ”Med liv og sjæl – Gudstjeneste for alle aldre – rapport og debatindlæg”. I rapporten ingick förslaget att ”i hver menighed bør der være en gruppe, bestående af repræsentanter fra alle aldersgrupper og arbejdsgræne, der til stadighed arbejder med dustjenestefornyelse. Centralkonferensen beslutade att ämnet ’gudstjänstförnyelse’ noga bearbetas på respektive lands pastorsmöten och lekmanasessioner... i kyrkostyrelser samt i barn- och ungdomsarbetet, och att distriktsföreståndarna ålägges att fråga pastoratskonferenserna på vilket sätt församlingen har arbetet med gudstjänstens förnyelse.” Nordeuropas centralkonferens protokoll 1989, sid. 20

4. Gudstjänstens musik

4.1 Vad är musik

Av gudstjänstens många språk skall vi se lite närmare på musiken. Vad är musik och vilken är dess roll i gudstjänsten?

Ordet ”musik” kommer från grekiskans ”mousike techne”, dvs. ”musisk konst/konstfärdighet” i anslutning till de så kallade muserna i grekisk mytologi. Ursprungligen var det ett samlingsbegrepp för samtliga musiska konster, dvs. historia, flöjtspel, komedi, tragedi, körlyrik, kärlekslyrik, pantomim, astronomi samt hjältedikt, och motsvarar på så sätt snarare vårt ”kultur”⁸⁷. I våra moderna språk är musik ett uttryckssätt och en konstform som använder sig av toner.

I fysikaliskt avseende är musik en rörelse⁸⁸. Att slå an en sträng är att sätta den i rörelse. Vibrationerna i materialet fortplantas genom luften och registreras av örat. Men för att rörelsen ska uppfattas som en ton, måste rörelsen vara periodisk. Strängen svänger, oscillerar kring sitt nolläge. Om den periodiska upprepningen saknas, uppfattar örat rörelsen som vilket ljud som helst, kanske rentav oljud, men inte som en ton. En fast rytm förstärker intrycket och gör att toner som isolerade bara skulle uppfattas som neutrala ljud upplevs som musik. Man skulle alltså kunna kalla musik för organiserat ljud.

Av detta kan man förstå förklaringar som att musik uppstod för första gången när människan svängde sitt spjut genom luften och hörde en ton uppstå, eller att musiken uppstod när människan började reflektera över hjärtslagens rytmiska ljud.

Men fysik och anatomi räcker inte till för att förklara vad musik är. Musik är en konstform som berör såväl utövaren som åhöraren på både det estetiska och det emotionella planet. Platon (427-347 f. Kr.) menade att konst är uttryck för själstillstånd och väcker motsvarande tillstånd hos mottagaren⁸⁹. Musik har inte utan skäl kallats känslornas språk. För att rättvist kunna beskriva vad musik är måste vi följaktligen ta med psykologiska, antropologiska och kulturella faktorer i beräkningarna. En grupp forskare, som jämförde djurens läten och människans musik, formulerade följande definition som utgångspunkt för sitt arbete: *Musik är mönster av ljud, som varierar i höjd och i tid och som framförs av känslomässiga, sociala,*

⁸⁷ Nordstedts Uppslagsbok, tionde upplagan 1995

⁸⁸ <http://fy.chalmers.se/tp/F1projekt/2000/Musik/vad.html>

⁸⁹ Tobin: Den underbara harmonin: Den underbara harmonin, sid. 34

*kulturella och intellektuella skäl*⁹⁰. Vi kommer med andra ord in på förhållandet mellan den fysiska yttringen och hur den uppfattas av den komplicerade varelsen människan.

4.2 Människan och musiken

Den som tillverkar en vara kan normalt beskriva sin produkt, ge namn åt den och ge en garanti så att kunden vet att han får det han betalar för. Produkten är känd när den lämnar tillverkaren. Den som slår an strängen på en gitarr kan visserligen vara ganska säker på att det är exempelvis ett ettstruket A som sänder iväg en ljudvågsreaktion som når lyssnarens öron. Men när den ena tonen fogas till den andra till ett musikstycke, blir det närmast omöjligt att åstadkomma någon produktgaranti, om ens produktbeskrivning. Två åhörare av samma musikstycke vid samma tillfälle kan nämligen uppfatta – ta emot(!) – två helt olika produkter. Så man kan med fog fråga sig om musiken uppstod när fingrarna rörde gitarrsträngarna eller om den uppstod i lyssnarens huvud.

Tidigt har man noterat att musik påverkar människan – att människan gör något med den musik hon hör och på så sätt är medproducent. I antiken räknade man med att tonerna hade förmåga att direkt inverka på själen och karaktären. Och detta var inte bara en allmän iakttagelse om förmågan att skapa stämning, utan en övertygelse om att musiken spelade en aktiv roll i fostran och utbildning. Platon menade att ”music is a moral law. It gives soul to the universe, wings to the mind, flight to the imagination, and charm and gaiety to life and to everything⁹¹.” Musiken sår alltid antingen positiva eller negativa frön hos människan. Han hävdade följaktligen att endast vissa tonarter borde vara tillåtna, nämligen sådana som fostrade tappra och goda medborgare. Och han ansåg att varje förändring i musiken skulle medföra en förändring av staten⁹². Detta har många – oftast omedvetet – stämt in i, när de hävdade att ny musik inte bara varit symtom på dekadens, utan en faktor som påskyndar dekadens i samhället. Och krigsherrar har i alla tider – mycket medvetet – använt sig av musik både för att höja stridsmoralen (marschmusik) och att dämpa traumatiska minnen (underhållningstrupper).

Under 1900-talet har en rad undersökningar gjorts av på vilket sätt musiken påverkar människan. Johanna Stridh⁹³ refererar rön om den s.k. Mozarteffekten, som iakttagits av den franske läkaren Alfred Tomatis. Tomatis menade att Mozarts klara och enkla musik hade en

⁹⁰ Artikel i Illustrerad vetenskap Nr 02/2002

⁹¹ www.brainyquote.com/quotes/quotes/p/q109438.html

⁹² Jeanson-Rabe: Musiken genom tiderna, del 1, sid. 8, och Tobin: Den underbara harmonin, sid. 34

effektfull verkan på personers förmåga till slutledning och kommunikation mellan hjärta och hjärna. Beethovens musik är för känslösvallande och Bachs för invecklad för att kunna ha samma effekt. Frances H. Rauscher vid University of California har sedan genom experiment med stora studentgrupper kunnat verifiera Tomatis iakttagelser. En annan Californiaforskare, Don Campbell, ledare av Institute of Music, Healing and Education, har i sin bok om Mozarteffekten⁹⁴ från 1997 beskrivit ett antal effekter musiken har på människan: musik kan påverka andning, hjärtslag och blodtryck; musik maskerar obehagliga ljud och känslor; och musik kan reglera endorfiner och hormoner. Denna forskning kan däremot inte bekräfta Platons uppfattning att man med en viss musik kan framkalla vissa önskade reaktioner hos människan. Stresshormon framkallas av rockmusik hos den som gillar klassisk musik, och klassisk musik framkallar stresshormon hos den som gillar rockmusik.

Människan är alltså inte en passiv mottagare av musiken, utan spelar själv en stor roll genom den uppsättning av kulturella filter och tolkningsmodeller hon har och på vilket sätt hon använder dem. Användningen av musik betingas alltså av en blandning av rationella och irrationella faktorer – en blandning som är helt omöjlig att till fullo utreda.

4.3 Musik uppstår i mötet

För att förstå lite mera av dynamiken i relationen mellan musiken och människan kan det vara skäl att ta med två komponenter till från den fysiska beskrivningen av musiken, nämligen intervall och samklang.

Så fort vi spelar mer än en ton samtidigt, blir avståndet mellan de båda tonerna intressant. Detta avstånd kallas intervall⁹⁵. Intervallen mellan den första och andra tonen i C-durskalan⁹⁶ kallas sekund, mellan den första och andra ters, mellan första och fjärde kvart, mellan första och femte kvint, mellan första och sjätte sext och mellan första och sjunde septim⁹⁷. Därefter kommer ett nytt C, och intervallen mellan de båda C:na kallas oktav. Eftersom varje ton har ett visst svängningstal, kan intervallerna också beskrivas matematiskt.

Två toner tillsammans kan låta vackert eller mindre vackert. En kvint låter naturligt och bra, medan det flesta tycker att en sekund låter konstigt. Förklaringen till detta är dels fysisk,

⁹³ Stridh: Musikens makt, sid. 3f

⁹⁴ Campbell, Don: The Mozart Effect

⁹⁵ Både ordet ”intervall” och namnen på både de olika intervallerna är latin.

⁹⁶ Här används för enkelhetens skull C-dur-skalan (=de vita tangenterna på pianot med början på den tangent som är ovanför nyckelhålet), men det inbördes avståndet mellan tonerna är det samma i alla tonarter.

dels kulturell. Det finns onekligen vissa matematiska samband mellan intervallerna. Svängningstalet för nästa C uppåt i skalan är alltid dubbelt så stort, och det hörs att det är ”samma” ton fast tonhöjden är olika. G:ets svängningstal i samma skala är alltid exakt 1,5 gånger C:ets, och om det inte är exakt hör vi att något är på tok. Men när vi går in på lite mer komplicerade samklanger med flera toner och flera intervaller, räcker inte matematiken till som förklaring. Då handlar det mer om kulturell bakgrund och musikalisk fostran.

Eftersom samklangerna inte enbart är stillastående matematiska intervaller, kan man säga att de uppstår i spänningen mellan det rent konsonanta och det ifrågasatt konsonanta eller dissonanta. En intervall som ensamt låter konstig, t.ex. septimen⁹⁸, kan i ett sammanhang med flera toner medverka till en underbart vacker samklang. En mycket viktig effekt i musiken är den s.k. upplösningen, varvid en dissonant (mindre välljudande) samklang övergår i en konsonant (välljudande)⁹⁹.

Man kan säga att det är typiskt för musiken att den uppstår i mötet. Mötet och spänningen mellan två eller flera toner samtidigt och/eller efter varandra. Mötet och spänningen mellan avsändare och mottagare, mellan den som komponerar/framför musiken och den som lyssnar, mellan producentens eventuella avsikt och den effekt den har på mottagaren.

4.4 Har musik en mening

I den grekiska antiken, där både matematik och talspekulationer spelade en stor roll, var det naturligt att iakttagelsen av den matematiska ordningen i ton- och klangvärlden ledde till teoribildningar om musikens mening. Musiken uppfattas som en jordisk återspeglning av sfärernas harmoni. Planeternas regelbundna banor har sin motsvarighet i intervaller och harmonier, och liksom talen har egna moraliska värden har också musiken det, menade Pytagoras (500-talet f. Kr.)¹⁰⁰.

Platon byggde vidare på Pytagoras teorier och menade att musiken är helig. Om den frigörs från allt som besmittar den, kan den leda människan fram till insikt om det godas väsen. Men trots detta menar han att musik är meningslös utan ord, och att dikt och ton alltid skall höra ihop¹⁰¹. Denna ambivalens mellan å ena sidan övertygelsen om att musiken är något mer än

⁹⁷ De här intervallerna kan man alltså höra genom att använda enbart de vita tangenterna på pianot. Om man dessutom använder de svarta tangenterna kan man få en förminskad sekund, förstörd sekund, liten ters, förstörd kvart osv.

⁹⁸ Mera exakt avses här den stora septimen, intervallen mellan C och H i C-durskalan

⁹⁹ Harmoniläran är full av disharmonier.

¹⁰⁰ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 33

¹⁰¹ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 34

mänskliga tillfälligheter och konstruktioner och å andra sidan behovet av att förklara och legitimisera den med hjälp av ord återkommer sedan om och om igen genom musikhistorien. Det upplevs uppenbarligen otillfredsställande att säga att musiken har mening, om man inte samtidigt kan beskriva denna mening i exakta termer¹⁰².

Immanuel Kant (1724-1804) menade att det finns två slags konstnärlig mening. En visar sig i berättelser och beskrivningar, medan den andra finns även utan dessa. Senare har man för att klargöra distinktionen börjat använda termerna *representation*, som anger att konsten ifråga föreställer något, och *expression*, som anger att den uttrycker något¹⁰³.

Man kan tillräkna musiken en viss föreställande förmåga, eftersom den kan härma ljud (t.ex. en fågeldrill på flöjten och ett åskväder på pukorna). På 1800-talet utvecklades och renodlades denna möjlighet i den s.k. programmusiken, vars utformning styrs av en utommusikalisk idé, t.ex. en poetisk text, en naturscen eller en yttre händelse¹⁰⁴. Men det finns avgörande skillnad mellan visuellt föreställande och audiellt föreställande. Det målade konstverket står i en direkt relation till det det föreställer, t.ex. en person, ett djur, en byggnad eller ett landskap, medan den föreställande musiken i sig själv inte har en sådan relation, utan är mer eller mindre beroende av en titel, verbal förklaring eller berättelse¹⁰⁵.

Motsatsen till programmusik kallas absolut musik, vars utformning enbart styrs av egna lagar. Som termen antyder betyder det att musiken står för sig själv och är sig själv utan att göra anspråk på att betyda något annat. Det berättas att Ludwig van Beethoven (1770-1827) tillfrågades vad Månskenssonaten betydde. Han svarade med att spela stycket en gång till. Att med ord försöka beskriva vad en kompositör menat med ett musikstycke är lika meningsfullt som att skriva en bok om vad en författare menat med en bok. Det låter sig göras, men det säger mer om den som författar beskrivningen än om själva musiken. Detta betyder dock ingalunda att musiken skulle sakna mening. Man kan utmärkt förstå ett musikstycke utan att kunna förklara det¹⁰⁶.

Roger Scruton sammanfattar¹⁰⁷:

1. *Music does not represent objects or actions, except at the margin.*

¹⁰² "If we think there is a mystery in music, it is precisely because we know that it is meaningful, and know that its meaning cannot be understood in such a way, [i.e. in a language of absolute pitch]." Scruton: *The Aesthetics of Music*, sid 138

¹⁰³ Scruton: *The Aesthetics of Music*, sid 119

¹⁰⁴ Jeanson-Rabe: *Musiken genom tiderna*, del 3, sid. 49

¹⁰⁵ Scruton: *The Aesthetics of Music*, sid 138

¹⁰⁶ Klaver: *Science, Humanities – AND Musical Semiotics?* sid. 4

¹⁰⁷ Scruton: *The Aesthetics of Music*, sid. 344

2. *Nevertheless music is often meaningful, in the strong sense that there is something to be understood in it.*
3. *Listening to music is an expression of aesthetic interest, and music is understood through the aesthetic experience.*
4. *Music is not a language, even if it is like a language in certain respects¹⁰⁸.*
5. *The expressive qualities of a work of music form the most important part of its content.*

4.5 Musiken teologi

I sin bok ”Drömmen om församlingen” efterlyser Torsten Åhman en teologi för sången och musiken¹⁰⁹. Det låter nästan som det inte skulle finnas någon, och ser man till aktuell teologisk debatt och samtal om gudstjänstförnyelse, kanske det stämmer. Men det har inte alltid varit så. Går man tillbaka i kyrkans historia, finner man mycket teologisk reflektion över musiken. Och intrycket är inte att den varit marginell, hänvisad till den mindre uppskattade ”praktiska teologin”, utan varit en inte oväsentlig del av den systematiska teologin. I våra dagar kunde vi ta lärdom av detta. När det blir uppenbart att konvention och smak inte längre räcker som argument för den ena eller andra sortens musik i gudstjänsten, är kyrkan tvungen att göra klart för sig vilken teologi den har på området.

Den unga kyrkans första teologer, de s.k. kyrkofäderna, tog intryck av antikens synsätt och överförde dess resonemang till det kristna sammanhanget. Att musiken var en återspeglning av universums harmoni passade överens med kristen skapelseteologi. Det var också naturligt att ta över tanken på att musiken var förmedlare av livsvärden och ett medel i fostran och

¹⁰⁸ “What then remains of the analogy with language? The argument of this chapter can be summarized in the following points:

2. Music has structure of a kind. But it is not a syntactic structure.
2. A generative theory of musical structure will not deliver an account of musical understanding.
2. There is no semantic structure in music.
2. Rules in music are not usually conventions, but post facto generalizations from a tradition of musical practice.
2. Musical meaning is a matter of expression, and therefore maximally context-dependent.
2. Regularities in expressive meaning arise through a process of making and matching, in which we try to fit artistic gestures to the surrounding context.
2. There are therefore no rules which guarantee expression, even if a background of rule-guidedness may be necessary for the highest expressive effects. Rules have a different role from the grammatical rules of language. If you rewrite the rules (as Stravinsky rewrote the rules of classical music), then you change the possibilities of expression.” Scruton: *The Aesthetics of Music*, sid 210

¹⁰⁹ Åhman lägger också fram ett förslag i fem punkter. Det är dock snarare en programförklaring: ”1. En viktig uppgift för sången och musiken är att skapa gemenskap... 2. Sången och musiken ska förbereda oss för Guds ord... 3. Sången och musiken ska också förkunna... 4. Sången och musiken ska mana till överlåtelse... 5. Sången kan vara en sång direkt till Gud.” Åhman: *Drömmen om församlingen*, sid. 109-112

undervisning¹¹⁰. Det är dock skäl att lägga märke till att inflytandet enbart gällde det teoretiska sättet att resonera. När det gällde den utövade musiken var man angelägen att markera avstånd från all musik i såväl den antika som den omgivande kulturen.

Aurelius Augustinus (354-430) är den mest inflytelserike av kyrkofäderna när det gäller musikens teologi. Han är den som tydligast knyter an till antiken, är den största auktoriteten under hela medeltiden och utövar ett märkbart inflytande på musikens teologi till och med efter reformationen. Skönhet och musik har sin motsvarighet i högre ordningar, ”talens likhet, jämställdhet och ordningens högsta och eviga ursprung”. Hela skapelsen lovsjunger, och när kyrkan firar gudstjänst tar den del i den himmelska lovsången. Musiken har därmed en stor makt på både känslor och moral. Men på grund av detta kan också musiken vara farlig. I den kamp mellan det sinnliga och andliga som pågår i människan, kan känslorna genom musiken ta över och skymma Gud¹¹¹. Ekot av denna Augustinus varning hörs än idag.

Under medeltiden vidareutvecklas musikens teologi på axeln Antiken-Augustinus. Musiken betraktas som en vetenskap och kompositörens såväl som musikerns uppgift är att återge de genom matematiken uppenbarade gudomliga och kosmiska lagarna. Dess främste företrädare är Anicius M.S. Boethius (480-526). Han anser att musiken näst efter aritmetiken är den främsta konstarten. Vidare framhåller han att intellektet är överlägset all sinnlighet. För att kunna bedöma musiken och undvika att den påverkar människan negativt måste man genom filosofi och matematik komma till en djupare insikt om musiken hemligheter¹¹².

Under senmedeltid sker en viss förskjutning mot det mänskliga och det individuella skapandet i musiken. Vid sidan av *musica mathematica* (musikteori) och *musica practica* (tillämpningen av teorin i komposition och utförande) ställs *musica poetica*. Med detta avses musik som överger sin efterbildande uppgift och själv skapar ordning utifrån mänskliga uttrycksbehov och mänsklig beräkning. Men grundsynen är alltjämt att musiken har sitt ursprung i den gudomliga ordningen. Alla harmonier som uppträder i musiken finns i universum¹¹³.

Näste store musikteolog är Martin Luther (1483-1546). Hans storhet på det här området har kanske kommit en aning i skymundan av den allmänna bilden av reformator. Men Luther har en omfattande produktion på det musikteologiska området, och några av hans centrala strategiska åtgärder som reformator har sin bakgrund i hans syn på musiken.

¹¹⁰ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 37

¹¹¹ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 38-40

¹¹² Tobin: Den underbara harmonin, sid. 42

¹¹³ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 44 och 47

En förutsättning för Luthers storhet som musikteolog är säkert hans breda musikalisk bakgrund. Han växte upp i en kultur där den folkliga musiken var invävd i vardagslivet utan uppdelning i yrkesmusiker och amatörer. Han blev tidigt utövande sångare och musiker och fick även en gedigen musikteoretisk utbildning¹¹⁴.

I sin musikteologi bygger Luther på den medeltida kosmiska musikteorin med antika grundvalar. Tillsammans med grammatiken, rättsordningen, samhällets hierarki och äktenskapet är musiken en av *ordinationes Dei*, dvs. de strukturer som Gud instiftat och som sammanhåller skapelsen. Musiken har en förmåga att slå en bro mellan det osynliga och det synliga. Han ser i god antik anda musiken som en etisk storhet, men han menar inte att det finns några dåliga tonarter. Med hänvisning till egen erfarenhet framhåller han att musiken kan framkalla goda sinnesrörelser, och han har ingen förståelse för Augustinus varning i det sammanhanget – musikens glädje är en ”oskyldig glädje”¹¹⁵.

Luther älskar musik och ser den som ett uttryck för Guds kärlek och nära besläktad med evangeliet. ”Musiken är något som näst Guds Ord skulle prisas.” ”Näst efter teologin finns [det] inte någon konst som kan mäta sig med musiken, ty endast musik kan, efter teologin, verka det som teologin på andra sätt kan åstadkomma, nämligen att lugna och glädja människans själ... liksom djävulen, upphovsmannen till bekymmer och oordning, inför musikens klang flyr på ett liknande sätt som han flyr för teologins ord.”¹¹⁶

Enligt Luther är musiken en skapelsegåva given åt både mänskligheten och den övriga naturen (t.ex. fåglarna). Genom denna gåva är människan med i Guds återskapande, *re-creatio*. Liksom musiken är sammanvävd med Guds skapelse i begynnelsen är den sammanvävd i Guds fortsatta skapelseverk idag. Detta gäller all musik, inte bara gudstjänstens! Och för Luther stannar inte detta vid musikteori, utan har framförallt sin bärighet i musiken som en tillämpad konstform, dvs. i komponerande och musicerande¹¹⁷. Den som gör musik är alltså ”re-creator”, Guds medarbetare i den fortsatta skapelsen och potentiellt även i återupprättelsen av den fallna skapelsen. En kyrka som inte använder sig av musikens potential i gudstjänsten stympar vittnesbördet om Guds verk och begränsar evangeliets utbredningsmöjligheter¹¹⁸.

¹¹⁴ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 50

¹¹⁵ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 54

¹¹⁶ Tobin: Den underbara harmonin, sid 52

¹¹⁷ Tobin: Den underbara harmonin, sid 55

¹¹⁸ Tobin: Den underbara harmonin, sid 55

I och med att Luther tillerkänner musiken denna roll, anser han inte att den ens i gudstjänsten behöver legitimeras genom ord. Men den kan med sin inneboende kraft förstärka Ordets förkunnelse. Musiken gör människan mottaglig för Ordet. Vid den rätta kombinationen av ord och ton hjälper den människan både att intellektuellt förstå Ordet och emotionellt öppna sig för dess verkan. Och det som inpräglas genom musiken får ett bättre fäste både i huvudet och i hjärtat¹¹⁹.

Luthers musikteologi har en oerhörd betydelse för förståelsen av gudstjänsten. Han har inte bara en separat, intressant musikteologi, utan hans musikteologi utgör en integrerad del av hans syn på gudstjänst och förkunnelse. För Luther är förkunnelse ett mycket vitt begrepp. Förkunnelsen förekommer som predikan, samtal, kristen gemenskap, sång, musik osv. I närmast sakramentala termer talar han om hur yttre element knyts till Ordet: bröd, vin och vatten naturligtvis, men också klang, eko, andedräkt, ton, språklig melodi och musikalisk melodi^{120 och 121}. ”Därför måste man läsa, sjunga, predika, skriva och dikta och där det vore till hjälp och nödvändigt ville jag låta alla klockor ringa, spela med alla orglar och låta allt ljuda som ljuda kunde¹²².”

Kontrasten blir stor, när man kommer över till den reformerta musikteologin. I stället för den lutherska helhetssynen, där skapelseteologi och frälsningsteologi sammanflätas, möter vi här en markerad uppdelning i synligt och osynligt, materia och ande, kropp och själ, skapelse och frälsning. Som en konsekvens av detta menar man att församlingen uppbyggs enbart av Ordets predikan. Inga hjälpmedel behövs. Gud möter sin församling enbart genom sin Ande i en osynlig process utan sinnenas förmedling, varför allt sinnligt skall hållas borta från gudstjänsten. Man tar fasta på att instrument bara fanns i tempelgudstjänsten, tolkar detta så att den instrumentala musiken är en del av den judiska ceremoniallagen och menar därför att enbart den vokala musiken hör hemma i en kristen gudstjänst¹²³. När musiken senare accepterades i gudstjänsten var det som ett mänskligt gensvar på predikan, men inte medel som Gud använde sig av. Den konsekventa tudelningen ledde intressant nog till en

¹¹⁹ Tobin: Den underbara harmonin, sid 57

¹²⁰ Tobin: Den underbara harmonin, sid 60

¹²¹ Att Luther här nämner både språklig och musikalisk melodi har en intressant parallell i Theo van Leeuwens ”Speech, Music, Sound”, där han ser som sin uppgift att ”explore the common ground between speech, music and other sounds”. van Leeuwen: Speech, Music, Sound, sid. 1

¹²² D. Martin Luthers Werke. ”Weimar Ausgabe”, band 19, sid. 73. Återgivet av Tobin: Den underbara harmonin, sid 59

¹²³ Att det fanns en skillnad mellan tempelgudstjänst och synagoggudstjänst i det gamla förbundets judiska tradition, och att den första kristna gudstjänsten sångkultur i stort sett var en fortsättning på synagoggudstjänsten, ville man säkert inte kännas vid i de reformerta kretsarna. Det var enklare att se det som en principiell skillnad mellan gammaltestamentligt och nytestamentligt. Se ovan kapitel 2.4

sekularisering av den tidigare kyrkliga musiken. Musiken hörde inte hemma i gudstjänsten, men den var en gåva till glädje och konstfullhet och kunde därför gärna framföras i konserter i kyrkan och på andra platser¹²⁴.

Pietismen hade till att börja med ingen egen musikteologi. Den stod för innerlighet, enkelhet och allvar och var i första hand en inomkyrklig inspirations- och förnyelserörelse. Men dess kritik mot livet i den etablerade kyrkligheten gjorde att den så småningom kom att dra teologiska slutsatser av sin egen praxis¹²⁵. På musikens område innebar det att man tog avstånd ifrån den lutherska ortodoxins musikteologi, som till alla väsentliga delar var en fortsättning av Luthers. Och det var något av en chock för den lutherska kyrkan att från sina egna led höra en kritik av kyrklig musik som var nästan identisk med den man tidigare hört från de reformerta¹²⁶. Pietisterna skilde på Ande och materia på samma sätt som de reformerta och man varnade för musikens förförelserisk på samma sätt som Augustinus. I princip menade pietisterna att både musik och liturgi var *adiafora*, gudstjänstbruk som varken var påbjudna eller förbjudna i gudstjänsten, men medan denna markering i Konkordieformelns Artikel X för ortodoxin var en utmaning till utveckling av gudstjänsten, ledde den bland pietisterna till slutsatsen att de ska användas så lite som möjligt och bara där det är nödvändigt för de svaga och bevisligen till nytta¹²⁷. I synnerhet musiken bedömdes ur nyttoperspektiv, och eftersom egentligen bara det andliga och osynliga räknades, fann man musiken vara till mindre och mindre nytta.

Den tidiga metodismen hade precis samma inställning till musiken som pietismen. Som tidigare framkommit var man misstänksam mot all konstmusik och accepterade länge enbart människorösten för den kristna sången. Orgeln representerade fågänghet och fiolen var en inkarnation av djävulen¹²⁸. Det är överraskande att John Wesley, som var så progressiv i sin syn på sången i gudstjänsten och överhuvudtaget en så utpräglad funktionalist, hade en så restriktiv hållning till musik¹²⁹. Det finns anteckningar i hans dagbok som visar att han t.ex.

¹²⁴ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 81-84

¹²⁵ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 128

¹²⁶ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 147

¹²⁷ Tobin: Den underbara harmonin, sid. 118, 146 och 160

¹²⁸ Se not 77

¹²⁹ "If John Wesley was Puritan in his view of music, he was very progressive when it comes to singing. 'The early Methodists in England inherited the tradition of metrical psalms which had dominated seventeenth century worship, but the varied meters adopted by Charles Wesley demanded tunes outside the conventional long and common meters. John Wesley's first tune book, The Foundery Collection (1742), contained tunes of several types: Psalm tunes, German chorales (which he had learned from the Moravians), adaptations from popular melodies, and a few tunes specially written. Hymn singing became characteristic of Methodist worship, and was so effective as to arouse the envy of Anglicans.' Here John Wesley was as intentional and functional as always. Everything he did or instructed his people to do was an integrated part of the mission 'to reform the nation,

uppskattade Friedrich Händels *Messias*, men han höll fast vid att instrument och instrumentalmusik inte hörde hemma i gudstjänsten.

Så har uppfattningarna om musik i gudstjänsten förändrats och böljat fram och tillbaka i historien. När samtal om den uppstår idag, blir inläggen engagerade och påstridiga. Och även om det råder en stor brist på medveten musikteologisk reflektion idag, så kan man känna igen nästan alla nutida argument i debatten från musikteologins historia.

Om man seriöst vill ta ställning till musiken och dess roll i den kristna gudstjänsten, gäller det helt enkelt att välja bland de historiska musikteologierna eller utforma en ny egen. Själv märker jag att jag till fullo omfattar Martin Luthers musikteologi. Den är helt i samklang med den helhetssyn på skapelsen, människan och frälsningsplanen¹³⁰ som jag har tillägnat mig i den metodistiska traditionen. Och det är med en viss besvikelse jag konstaterar att John Wesley på det här området inte ens är i närheten av en helhetssyn, utan snarare företräder en pietistisk tudelning.

Efter att ha valt musikteologi gäller det att tillämpa den på vissa frågor som berör musikens roll i gudstjänsten

4.6 Finns det en sakral musik

Det finns inte någon sakral musik i den meningen att någon musik per definition skulle vara kyrklig och att någon annan musik per definition skulle vara oanvändbar i gudstjänsten. Begreppet ”världslig musik” är ett resultat av en uppdelning i ”synligt och osynligt, materia och ande, kropp och själ, skapelse och frälsning”. All musik är sprungen ur den skapelsegåva och skapandegåva som Gud gett människor. All musik är därmed potentiellt användbar som gudstjänstmusik.

particularly the Church; and to spread scriptural holiness over the land.’ His well-known ‘Directions for singing’, first published in *Select Hymns* in 1761 and often repeated in later hymnals (also in the 1989 *United Methodist Hymnal*), reflect this. In a paper on ‘the connections between Methodist theology and hymns’, Beatrice Alm says: ‘The picture of John and Charles Wesley as clear-sighted promoters of an idea to bring out to people is for all to see. In modern terms, we would say they had a professional approach in their marketing. A vital message, however difficult for many to understand, was restructured in a poetic form and thus made more accessible... For [the middleclass] maybe the poetic form opened the eyes of the seekers, while for the working class the easy melodies were the entrance. The melody lead to the hymn texts, which lead to the Standard Sermons and the essence of Methodist theology.’

As we see, there is a difference between John Wesley’s attitude towards singing and towards music in general. It is surprising that such a profound functionalist didn’t acknowledged music as an instrument for worship and a method for his mission. In this field, the clear-sighted Wesley was shortsighted.” Växby: *Clanging Cymbals*, sid. 1

¹³⁰ Guds stora projekt att återvinna den förlorade människan och återupprätta den fallna skapelsen

Men till det musikteologiska perspektivet måste man här lägga det kulturella. Olika kulturer och olika människor har olika estetiska uppfattningar. De är inte teologiskt betingade, men de är verkliga och spelar en aktiv roll på alla områden människan är engagerad i. Inte minst gäller detta musik och de musikaliska uttryckssätt man förstår och kan använda sig av. Därför finns det musik som i praktiken och i en bestämd kultur inte går att använda i gudstjänsten, medan annan musik på ett naturligt sätt kan ha en sakral funktion. Men det är viktigt att i valet av gudstjänstmusik inte ge efter för konvenans och *the conspiracy of taste* (se ovan under 3.5), utan använda samma kriterier som för alla våra val av kultur och språk i gudstjänsten, nämligen *identitet* och *uppdrag* (se ovan under 3.6).

Det är i det här sammanhanget intressant att notera Katolska kyrkans officiella inställning till musik i gudstjänsten. I Andra Vatikankonsiliets dokument *Musica Sacram* används inte oväntat termen ”sakral musik”. Men efter att syftet med gudstjänstmusiken angetts som att vara till Guds ära och de troendes helgelse, följer en uppräkningslista av sakral musik. Och den uppräkningslistan är så vid att den ger intryck att vilja gå samma balansgång mellan teologisk frihet och kulturell hänsyn som jag tecknat här¹³¹.

4.7 Finns det en djävulsk musik

Alla Guds gåvor som vi fått att bruka kan också missbrukas. Eftersom musiken är känslornas språk kan den vara uttryck för en kompositörs eller musikers trasighet och självdestruktion. Den kan också användas i syfte att påverka människor i den riktningen. Men djävulen har ingen egen musik och kan inte frambringa någon musik. Musiken har sitt ursprung i Gud och tillhör Gud. Och djävulen, upphovsmannen till bekymmer och oordning, flyr all musiks klang (Jfr Luthercitat, sid 42).

4.8 Musiken som bärare av ord och associationer

Eftersom gudstjänsten är ett kommunikationscentrum (se ovan under 2.5) och orden är vårt främsta kommunikationsmedel (se ovan under 3.2), är det naturligt att musiken spelar sin största roll i gudstjänsten som bärare av ord. Församlingssång, körsång och solosång utgör en

¹³¹ “It is to be hoped that pastors of souls, musicians and the faithful will gladly accept these norms and put them into practice, uniting their efforts to attain the true purpose of sacred music, ‘which is the glory of God and the sanctification of the faithful.’

(a) By sacred music is understood that which, being created for the celebration of divine worship, is endowed with a certain holy sincerity of form.

stor del av gudstjänsten. Sången är bärare av kyrkans teologi och förmedlar i lika hög grad som predikan ett budskap. En språkligt god formulering i kombination med en uppskattad melodi stannar ofta lättare kvar i minnet än ett budskap utan musik. Eftersom musiken tillför orden en estetisk dimension, tilltalar sången också emotionellt och når ofta fler skikt i människan än en predikan.

Till detta kommer att musiken också är bärare av associationer. En känd psalm som ”Blott en dag ett ögonblick i sänder” behöver inte nödvändigtvis sjungas för att den ska förmedla ett budskap. Det räcker med att den spelas. Redan efter några toner har hela texten gjorts levande för åhöraren genom minnets funktion och talar på nytt. Man kan då verkligen tala om andlig musik, eftersom den i likhet med den utlovade Hjälparen, den helige Ande, påminner om vad Gud tidigare talat¹³².

När väl en viss melodi försetts med en uppsättning associationer, kan den svårligen omprogrammeras. Det finns knappast någon i den nordiska kulturkretsen som kan tänka på något annat än ”en stad ovan molnen”, även om den ryska folkmelodin som spelas annonseras som ”Entonigt klingar den lilla klockan”. Och den internationellt så kända Finlandiahymnen finns inte i en enda finsk psalmbok och sjungs aldrig med kristen text i Finland, eftersom den så starkt associeras till fosterland och krigsminnen. Ofta är det också denna associationsfunktion som gör att vissa typer av musik väcker anstöt hos människor när de spelas i gudstjänsten.

4.9 Har musiken en självständig uppgift i gudstjänsten

Eftersom all musik är en Guds gåva och musiken har roll som *re-creation*, är den inte i behov av att legitimeras av ord eller associationer till ord, för att motiveras sin plats i gudstjänsten. Musiken kan som *expression* ha en uppgift i gudstjänsten utan att någon kan förklara vad musiken i fråga ”betyder”. Musikspråkets mening kan då anas och tas emot, men inte översättas till ett intellektuellt och verbalt språk.

Denna musikens förmåga att slå en bro mellan det förklarbara och oförklarbara, mellan det synliga och osynliga är av grundläggande betydelse för all förståelse och användning av musik. Det är här vi anar vidden och djupet av det faktum att musiken inte bara är en Guds

(b) The following come under the title of sacred music here: Gregorian chant, sacred polyphony in its various forms both ancient and modern, sacred music for the organ and other approved instruments, and sacred popular music, be it liturgical or simply religious.” Musicam Sacram, sid. 1

¹³² Men Hjälparen, den heliga anden som Fadern skall sända i mitt namn, han skall lära er allt och påminna er om allt som jag har sagt er. Joh 14:26

gåva som han har överräckt – släppt ifrån sig och överlåtit åt oss att förvalta. Musiken är alltjämt i den stund den utövas hans. Den finns i hans värld – både i den himmelska och den jordiska samtidigt. Den flödar ur hans hjärta.

Musiken har på detta sätt samma roll som ikonerna i den ortodoxa kristenheten. Den är en bild, men inte nödvändigtvis en bild av det den avbildar. Den är en öppning mot det som inget öga kan se och inget öra höra, men som Gud har berett åt dem som älskar honom¹³³. Den är ett fönster mot himlen, en genväg förbi de många ordens förnumstiga snårskog direkt till nådens tron.

¹³³ 1 Kor 2:9

5. Konklusion

Det är inte överraskande att den kristna gudstjänsten har djupa rötter i den gammaltestamentliga kulturen. Det är här som på flera andra områden att man inte kan förstå det som vi ser uppstå i Nya testamentet utan att vi har kunskap i Gamla testamentet.

Av iakttagelserna i det historiska studiet finns det två viktiga slutsatser att dra.

Den första av dessa är att gudstjänsten är starkt knuten till förbundstanken. Den ömsesidighet som är karaktäristisk för ett förbund gör att gudstjänsten medför både rättigheter (*Han för mig i vall på gröna ängar, han låter mig vila vid lugna vatten*¹³⁴) och skyldigheter (*Jag skall göra dig till ett ljus för andra folk, för att min räddning skall nå över hela jorden*¹³⁵). I Nya testamentet får detta med hjälp av ett citat från Gamla testamentet sin kristna motivering: *Men ni är ett utvalt släkte, kungar och präster, ett heligt folk, Guds eget folk som skall förkunna hans storverk. Han har kallat er från mörkret till sitt underbara ljus. Ni som förut inte var ett folk är nu Guds folk.*¹³⁶ Det är därför alla överväganden kring gudstjänsten måste relateras till och testas gentemot *identitet* och *uppdrag*. Min definition på sid. 17 är ett uttryck för detta och ger utrymme för relevant tillämpning i varje tänkbar situation.

Den andra slutsatsen av det historiska studiet är att det dominerande draget i gudstjänstens utformning är enkelhet. Det storslagna i templet och senare katedraler är – om än centrala – i alla fall extraordinära i förhållande till huvudfåran med påskmåltid i hemmen, synagogsgudstjänsten, den kristna gudstjänsten i den socialt och politiskt trängda situationen de första århundradena och majoriteten av gudstjänstillfällen världen över fram till denna dag. Där man har försökt göra det ståtliga till regel har gudstjänsten snart fjärmats från folket. Synagogsgudstjänstens enkla kombination av skriftläsning, utläggning, bön och sång är alltså ett användbart grundmönster för gudstjänsten.

Det är heller inte överraskande att gudstjänsten är mångspråkig. I gudstjänsten talar vi inte bara svenska, finska, danska, norska eller engelska. Vi använder också kroppsspråk, formspråk, tonspråk och ett flertal andra uttrycksformer. När jag jämför det jag kommit fram till i mitt studium av kultur och språk med det jag minns från de många samtal om gudstjänstutveckling jag deltagit i, drar jag slutsatsen att det finns ett mycket svagt medvetande om mångspråkighetens faktum och betydelse. Det kan visserligen hävdas att alla andra språk är

¹³⁴ Ps 23:2

¹³⁵ Jes 49:6

¹³⁶ 1 Pet 2:9-10

sekundära i förhållande till Ordet. Men om de andra språken bagatelliseras eller negligeras, är både debatt och gudstjänstplanering att likna vid navigering i dimma: sikten är oklar och risken att köra på grund stor.

Implicit i detta resonemang finns också slutsatsen att valet av språk och gudstjänstkultur är reellt – och tvingande! Gudstjänsten kan inom ramen för min definition utformas på tusen olika sätt, men det är ett brott att inte veta vad man gör. Icke-val är också val. Varken en slentrianmässig upprepning av det gamla eller ett aningslöst övertagande av än det ena än det andra nya är värdigt gudstjänsten och det uppdrag församlingen har. Gudstjänstkultur och språk skall utvecklas genom upplysta och medvetna val. Och bara om vi är trygga i fråga om riktningen, har vi tålamod att gå så varsamt fram som oftast är nödvändigt. I våra val skall vi förhålla oss till rådande omständigheter, den(de) omgivande kulturen(kulturerna) och de resurser och gåvor församlingen förfogar över. Och i varje situation förblir de grundläggande kriterierna *identitet* och *uppdrag*.

Överraskande var det däremot att finna en musikteologi som så tydligt och frimodigt tillerkänner musiken en självständig roll i gudstjänsten. Jag hade anat och längtat efter en sådan teologi. Jag hade den intuitivt inom mig. Och det var en glädjeshock att finna den färdigt formulerad. Den augustinska varningen för musikens risker och den pietistiska nedvärderingen av musiken har i den kulturkrets som dominerar nordisk kristendom ganska effektivt lyckats dölja Martin Luthers musikteologi. Den förtjänar att lyftas fram och ges som redskap för gudstjänstutveckling och gudstjänstplanering i vår tid.

Det faktum att all musik är Guds gåva och en del av Guds *re-creatio* leder till två slutsatser.

Den första av dessa är att musikspråket i gudstjänsten inte behöver vara annorlunda än musikspråket på de CD-skivor vi lyssnar på hemma (se ovan under 3.5, not 78) Det är naturligt att det som är vårt musikaliska modersmål också är vårt musikaliska bönespråk¹³⁷.

Den andra slutsatsen i detta sammanhang är att vi med större frimodighet kan ge utrymme för all sorts musik i gudstjänsten. Ingen musikstil – vare sig gammal eller ny – bör tillåtas få monopolställning i gudstjänsten eller utestängas från den. Det är skäl att iaktta kulturell varsamhet i valet av musik, eftersom det är ett faktum att estetisk anstöt blockerar den kommunikation som är essentiell för gudstjänsten. Men vi ska sluta att tänka i termer av vad

som är tillåtet och i stället räkna med att all musik en människa lånar sitt öra till är en bro mellan det synliga och osynliga och utgör ett ikon-liknande fönster in mot evighetens verk. En kyrka som inte använder sig av musikens potential i gudstjänsten stympar vittnesbördet om Guds verk och begränsar evangeliets utbredningsmöjligheter¹³⁸.

¹³⁷ "I was brought up on Beatles and the Baptist Hymn Book. I simply wanted to express my faith in terms of my own generation." Det sena 1900-talets store kristna sångförfattare/kompositör, Graham Kendrick, i en radiointervju sommaren 2002

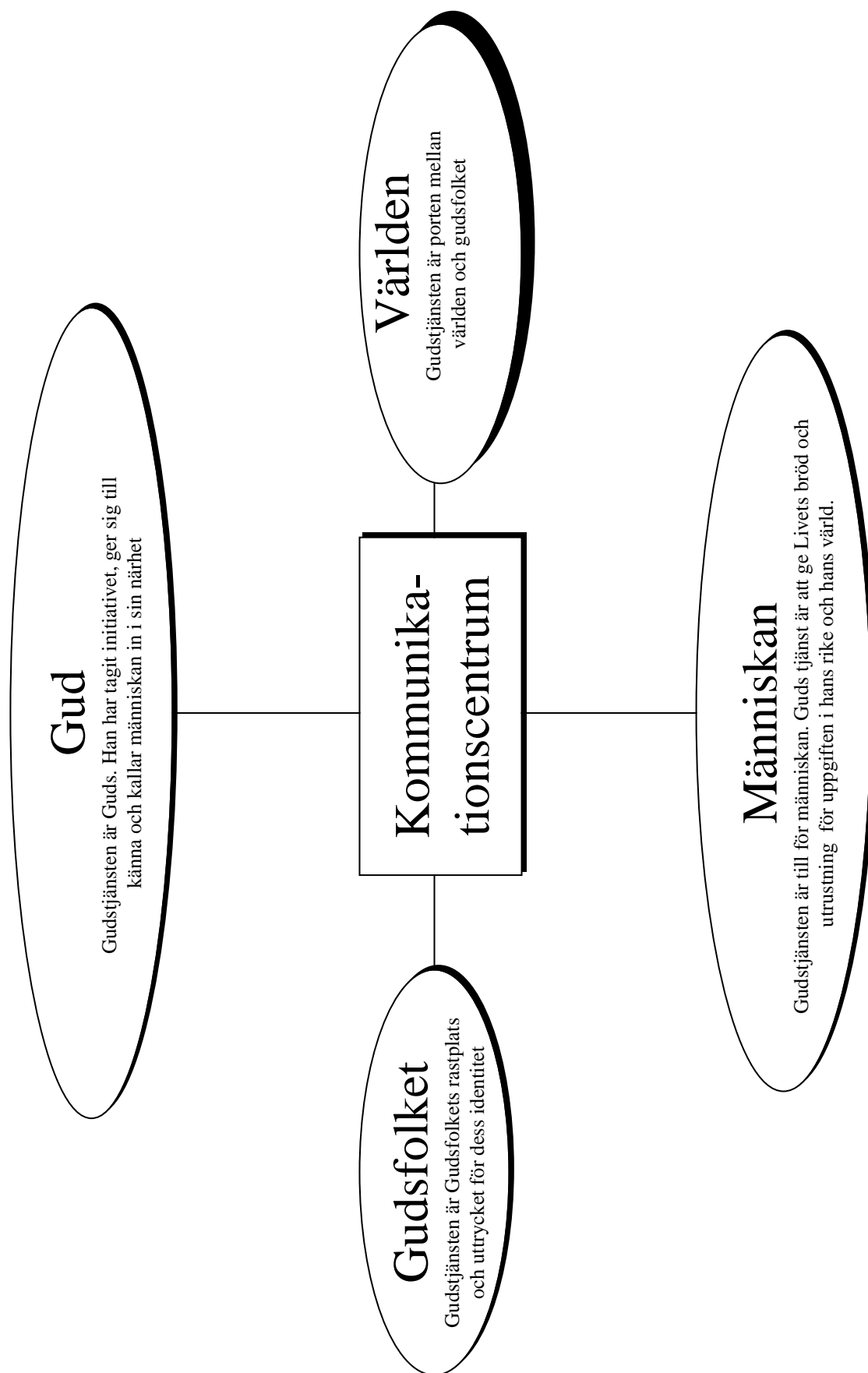
¹³⁸ Se not 118

6. Litteratur

- Benedict, Daniel T. and Miller, Craig Kennet: Contemporary Worship for the 21st Century – Worship or Evangelism? Discipleship Resources, Nashville 1995 McClain, William B.: Come Sunday – The Liturgy of Zion. Abingdon Press, Nashville 1990
- Byström, Jan och Norrgård, Leif: Mer än ord – liturgisk teologi och praxis. Verbum Förlag AB, Stockholm 1996
- Campbell, Don: The Mozart Effect – Tapping the Power of Music to Heal the Body, Strengthen the Mind, and Unlock the Creative Spirit. Qwill – HaperCollinsPublishers, New York 2001 (första utgåva 1997)
- Crawford, Evans E. with Troeger, Thomas H.: The Hum – Call and Response in African American Preaching. Abingdon Press, Nashville 1995
- *Hickman, Hoyt L.: The Worship Resources of The United Methodist Hymnal. Abingdon Press, Nashville 1989
- Jeanson, Gunnar och Rabe, Julius: Musiken genom tiderna, del 1. Almqvist & Wiksell/Gebbers Förlag AB, Stockholm 1966
- Jeanson, Gunnar och Rabe, Julius: Musiken genom tiderna, del 3. Almqvist & Wiksell/Gebbers Förlag AB, Stockholm 1966
- Klaver, Luut: Science, Humanities – AND Musical Semiotics? Seminar on Musical Semiotics, Helsinki University, 18th of March 2002
- Longford, Andy: Transitions in Worship – Moving from Traditional to Contemporary. Abingdon Press, Nashville 1999
- Martling, Carl Henrik: Den talande tystnaden – Om det liturgiska symbolspråket. Verbum Förlag AB, Stockholm 1987.
- Musicam Sacram – Instruction On Music In The Liturgy. Second Vatican Ecumenical Council, 1967. www.ewtn.com/library/CURIA/CDWMUSIC.HTM
- Musser, Donald W. & Price, Joseph L., Eds.: A New Handbook of Christian Theologians. Abingdon Press, Nashville 1996.
- Niebuhr H. Richard: Christ and Culture. Harper, New York 1951. Torch reprint series 1956.
- Richey, Russel E., Lawrence, William B. and Campbell Dennis M., Editors: Questions for the Twenty-First Century Church. Abingdon Press, Nashville 1999.
- Sample, Tex: White Soul – Country Music, the Church and Working Americans. Abingdon Press, Nashville 1996
- *Sample, Tex: The Spectalce of Worship in a Wired World. Abingdon Press, Nashville 1998
- Schattauer, Thomas H., General Editor: Inside Out – Worship in an Age of Mission. Augsburg Fortress, Minneapolis 1999
- Scruton, Roger: The Aesthetics of Music. Clarendon Press, Oxford 1997
- Sjögren, Per-Olof: Kyrkans lovsång. Verbum Förlag AB, Stockholm 1987
- Stridh, Johanna: Musikens makt. www.musiknet.se/arkiv/sve/uppsatser/Musikens_makt.doc

- The Encyclopedia of World Methodism, The United Methodist Publishing House, Nashville 1974
- Tobin, Henrik: Den underbara harmonin – aspekter på musikens teologi. Verbum Förlag AB, Stockholm 1996
- *Tucker Karen B. Westerfield, Editor: The Sunday Service of the Methodists – Twentieth-Century Worship in Worldwide Methodism. Kingswood Books, Nashville 1996
- Tucker, Karen B. Westerfield: American Methodist Worship. Oxford University Press, New York 2001
- *Tullhage, Leif, red.: Gudstjänsten i Metodistkyrkan. Levande gudstjänst Nr 2 – Andra omarbetade upplagan. Metodistkyrkan i Norden och Baltikum 1997
- van Leeuwen, Theo: Speech, Music, Sound. Macmillan Press, Hampshire and London 1999
- Växby, Hans: Clanging Cymbals – music as an instrument for worship. Article for Global Praise Working Group, 2000
- *White, James F.: A Brief History of Christian Worship. Abingdon Press, Nashville 1993
- *White, James F.: Introduction to Christian Worship. Revised Edition. Abingdon Press, Nashville 1990
- Wikström, Owe: Toccata – J.S. Bachs andliga universum; iakttagelser och betraktelser. Norma bokförlag 2000.
- Åhman, Torsten: Drömmen om församlingen – en inspirationsbok. Bokförlaget Libris 2001
- Österlund-Pöttsch, Susanne, red.: Musik, möten, mångfald – rapporter från ett seminarium om musik, kultur och identitet. Nordiskt nätverk för folkloristik, Åbo 2001.

Gudstjänsten är ett kommunikationscentrum

En gudstjänstkommittés checklista

- Har alla i kommittén läst ”Gudstjänsten i Metodistkyrkan” av Leif Tullhage (red) i serien Levande gudstjänst, utgiven av Metodistkyrkan i Norden och Baltikum 1997?
- Vad i den nuvarande gudstjänsten ger något för tanken (information, undervisning...)?
- Vad i den nuvarande gudstjänsten ger något för känslan (närhet, värme...)?
- Vad i den nuvarande gudstjänsten är tröttande?
- Vad i den nuvarande gudstjänsten är utmanande?
- Hur många medverkar aktivt utöver församlingssången i gudstjänsten?
- Vad skulle ytterligare någon kunna göra?
- Finns det gåvor i församlingen som ni inte använder i gudstjänsten?
- Vilken bibelöversättning används i gudstjänsten?
- Hur många olika sångstilar och musikstilar används i gudstjänsten?
- Vilka tidsepoker och kulturer representerar de sånger och den musik som används?
- När lärde sig församlingen en ny psalm eller sång senast?
- Är det något i gudstjänsten som en främling inte kan väntas förstå?
- Finns det något i gudstjänsten som de vanliga gudstjänstdeltagarna har svårt att förstå?
- Tas aktuella frågor upp i predikan?
- Tas aktuella frågor upp i förbönen?
- Återspeglar gudstjänstens utformning den teologi församlingen och kyrkan står för?
- Finns det inslag eller uttrycksformer i gudstjänsten som står i strid med det församlingen säger sig vilja vara?
- Finns det en kyrkvärd som hälsar välkommen och hjälper främlingar tillrätta?
- Har kyrkvärdar, kollektörer och textläsare fått utbildning för sina uppgifter?
- Vilka drömmar har kommitténs medlemmar om gudstjänsten?
- Vilken av drömmarna vill ni förverkliga först?
- Vad är nästa steg i gudstjänstutvecklingen för er församling?